

SNOVANJA

Kranj, 6. februarja 1974 št. 1 — I. VIII

Prešeren in mi

Praznovanje Prešernovega tedna je od osvoboditve dalje postalo že nekaj samo ob sebi umevnega. Zdi se nam, da se moramo v tem tednu nekoliko močnejše spomniti na pesnika, prav tako kot se ob tednu Rdečega križa spominjamo na vse tisto, kar nam ta človekoljubna organizacija pomeni, ali kot ob tednu otroka razmišljamo o tem, kako bi našim najmlajšim čimbolj zgladili pot v življenje. Tako v Prešernovem tednu prirejamo proslave, ki so bolj ali manj konvencionalne, pišemo članke v spomin na pesnika, podeljujemo Prešernove nagrade in podobno. Kaže, kot da bi bil ta teden bolj namenjen pietetnemu spominu na enega največjih mož, kar jih je zraslo med Slovenci, kot pa čemu drugemu. In navsezadnje: Prešernov teden praznujemo včasih tako, kot da bi bilo to nekaj neprijetno obveznega, kot da bi se bil nekdo tam zgoraj nekoč izmislil

to praznovanje iz ne vemo več kakšnih razlogov in mi, ki smo spodaj, moramo poslušati in praznovati.

Če pa že razmišljamo o smislu tega praznovanja, moramo najprej poudariti dejstvo, da se je misel, naj bi obletnica Prešernove smrti postala slovenski kulturni praznik, rodila prav v času, ko je bilo slovenstvo v veliki nevarnosti, ko je furor teutonicus grozil, da tako globoko kot še nikdar v zgodovini posadi svoje zastave od Triglava do Gorjancev. Takrat je Prešernova misel močnejše živela med našimi ljudmi. V smislu njegovega gesla »manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi« so si ljudje sami nastavljali pištole na čela. Bogata tradicija slovenske kulture je bila sonce, ki je sijalo nad meglo, domača beseda blagoglasnejša kot prej in pozneje.

Od takrat so pretekla že tri desetletja in v tem času se je marsikaj spremenilo. Prešerna še vedno označujemo kot največjega slovenskega pesnika, toda iz naše avtomatizirane vsakdanjosti ga le preradi zaklepamo v predal, ki ga odpiramo le na obletnico pesnikove smrti. Na Prešerna gledamo kot na človeka, ki je bil sicer genij in je o njem napisanih že več knjig, ki je — kot navadno pravimo — uvrstil Slovence v krog ostalih kulturnih narodov, dodamo še nekaj fraz, nato pa predal spet zaklenemo in ključ obesimo na žebelj. Torej samo pieteta, ne dosti več. Njegovi verzi nam sicer lepo zvenijo, nesrečna pesnikova ljubezen do Primčeve Julije nam vzbuja sentimentalna čustva in hkrati samozavest sodobnega človeka, češ: jaz ne bi tako ravnal. Ob vsem tem nekoliko pomilovalnem odnosu do pesnika pa se dan na dan navdušujemo nad pevskimi in pevci zabavne glasbe in jih obsipavamo s slavo in denarjem, gnetemo se na športnih prireditvah, kričimo in navijamo, kadar pa ravno tega ni, se menimo o cenah v trgovinah ali o najnovejšem tipu avtomobila. Priznam: vse je potrebno, vendar pa, ali vrednotimo vse te vrednosti po njih pravi ceni ali razmerja v tem vrednotenju ne kažejo na to, da sodobni potrošniški človek postaja plitek in vsakdanji.

Od Prešernove smrti je preteklo že 125 let in človekova miselnost se je od tedaj spremenila, kot so se spremenile razmere in odnosi med ljudmi. Toda ravno za Prešerna lahko trdimo, da ni pisal samo za svoj čas, ampak nam ima

(Nadaljevanje na 16. strani)

Akad. kipar-medaljer Stane Dremelj: dr. France Prešeren, plaketa 1974

Prešerni- pesniški rod

Prav po prijaznem naključju sem dobil pred dnevi v roke fragment (t. j. drugi zvezek) doktorske disertacijske razprave, ki jo je napisal v latinščini Jožef Matija Prešeren iz Radovljice. Z njo je javno branil svoja filozofska načela dne 26. junija 1728 na nadvojvodskem in akademskem gimnaziju ljubljanskih jezuitov.

PRÆNOBILI,
GENEROSO,
CLARISSIMO,
ET
CONSULTISSIMO
VIRO,
DOMINO
JOANNI
BAPTISTÆ
DE
PRESCHERN
IN
HELDENFELD,
J. U. Doctori, Incltyi Ducatus Carniolie
Archi-Grammatico,
DOMINO AGNATO
PATRONO MEO
Plurimum Colendo.

Naslovno posvetilo disertacije

2

*Quam merito Duplici Lauru Stirps ista Verescit:
Una, puto Phœbi est, altera Martis opus.
Florescit, Rosâ triplici; notat illa sacram
Obsequis Patriæ, Casaris, atq; DES.
Floreat, & Vircat! nibi Marte, ac Artibus
Multiplicet Patria, Casaris, atq; DES.*

Grb dr. Janeza Krstnika Prešerna, prvega plemiča iz rodu Prešernov. (Spodaj je razlaga simbolov in usmeritev novega plemiškega rodu.)

Disertacija obsega dve knjigi (4°, prvi del ima 124, drugi del 207 strani), okrašeni z zanimivimi bakrorezi, ki predstavljajo razne simbole. Nas, ki iščemo v Prešernovem rodu pesniške kali, glasnike genija, ki se je imel roditi, zanimajo predvsem spretno pisani distihi, ki spremljajo vsako od ilustracij. Vseh teh distihov v obeh knjigah je 51.

Dvodelna knjiga Jožefa Matije Prešerna je bila natisnjena na Dunaju v tiskarni Marije Terezije Voigtin l. 1728. Baročno razkošen naslov disertacije (glej slikovni posnetek) govori o podobi modrosti, ki je kot trovrho drevo razdeljena v tri smeri: v etiko, politiko in ekonomiko. Te pa tolmači mozaik objavljenih razmišljanj.

Na hrbtni strani naslovne strani je v čistem bakrorezu upodobljen plemiški grb dr. Janeza Krstnika Prešerna-Heldenfeldskega. Pod heraldično sliko je v bakreno ploščo vrezano v kurzivi pisana latinska razlaga simbolov v grbu. Po slovensko bi se glasila:

Ta rod se po pravici odlikuje z dvojno slavo; ena je umetnost, druga je vojskovanje. Cvete v trojni roži: kaže, da je rod predan domovini, vladarju in Bogu. Naj cvete, naj zeleni in naj se pomnoži naklonjenost boga vojne in umetnosti domovini, vladarju in Bogu v čast.

Naslednja zanimivost knjižne redkosti (popolni izvod disertacije — oba dela — hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani pod inv. št. 21065) je njeno posvetilo, ki se v prevodu glasi:

Odličnemu, plemenitemu, presvetlemu in modremu možu gospodu Janezu Krstniku Prešernu Heldenfeldškemu, doktorju vsega prava, slavne kranjske vojvodine arhigramatiku, milostljivemu gospodu sorodniku, mojemu pokrovitelju z največjim spoštovanjem.

(Arhigramatik je v doslovnem prevodu častni naslov »deželnega sodišča pisar«.)

Po tem naslovnem posvetilu sledi še dodatno tristransko uvodno posvetilo, v katerem preberemo med drugim tudi pozornost zbujujoče besede: »... Si Te, quem Nomine, fors et Sanguine attingo...« Torej je naš latinsko piščoči Prešeren menil, da ga s proštom »veže priimek in morda tudi kri«.

Seveda je — tak je bil čas v začetku 18. stoletja — tristransko posvetilo, ki obsega kar 77 vrstic, pisano v bogatem baročnem jeziku onih dni. — Tudi naslovljeno je

tako: »Praenobilis, Generose, Clarissime, et Consultissime Domine (Odličnemu, plemenitemu, presvetlemu in modremu gospodu).

Tudi podpis je po veljavni šegi onih časov kar se da ponižen:

Clientum infimus Josephus Mathias Preschern (najneznatnejši varovanec J. M. P.).

Dosedanji pregledovalci disertacije, o kateri je govora v tem zapisu, tekstovnega dela niso preveč cenili; pohvalili so »spretno distihe in čedne bakroreze«.

Bržčas pa teksta niso natanko pregledali, saj so nekatera mesta (brana na »preskok«) prav zanimiva za takratno miselnost. Prešeren piše prav nepristransko o Moskovitih, omenja italijanskega zgodovinarja in državnika Nicolo Machiavellija z njegovimi idejami o krepitvi države — skratka, iz disertacije je očitna široka Prešernova razgledanost in — realizem!

Prešernove distihe (dvospeve, ki jih sestavljajo heksametri — šesterici in pentametri — peterci) pa so pohvalili tudi tako strogi kritiki, kakršen je bil prešernoslovec France Kidrič (glej Casopsis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, l. 1927, str. 184).

Za pokušino objavljam tri latinske distihe našega Jožefa Matije Prešerna. K vsakemu dodajam slovenski prevod. Seveda le smiselni, ne dosloveni.

Stran 149:

Dant vectigalia nomen

Qui modò pauper aquae,
finè nomine revolus ibat,
Clara auctus focijis
nomina jactat aquis.
Haec quoq; fors hominu est;
nunqua Respublica, nunqua,
Quam pudet è modicis
crescere, grandis erit.

Z močjo raste ime

Kot potoček z malo vode še nima imena, dobi pa slavno ime, ko se mu pridružijo še drugi potoki; tako je tudi z državo, nikoli ne bo slavna, če se ne bo zavedala, da je zrasla iz malega

Stran 156:

Labor addidit alas

Formicae, Civis si vis
bonus esse, laborem
Tu quoque consilio
fac imitère pari.
Et quas natura emeritis
dat vermibus alas,
Has tibi, ut alta petas,
cura, laborque dabit.

Delo krepí pleča

Človek, če hočeš biti dober, skušaj z vnemo posnemati trud mravelj; in tak polet, kot ga daje narava pridnim mravljam, takega bosta tudi tebi dala, če se boš potrudil, skrb in delo.

Stran 310:

Qualis Rex, tatis grex

Ut properent mandata
ferae, rugisse leonem
Est satis, atque animi
signa dedisse sui.

Primerek bakroreza, kakršni so bili odtisnjeni nad vsakim distihom

Quid quereris, cui cura
domus conimissa regendae est?
Subdita, vis, tibi gens
pareat? esto vigil.

Kakršen kralj, taka čreda

Da pohite in se zbude zveri, je že zadosti, da zatuli lev. Če skrb ti je zaupana, da varovati moraš dom in da podložni bodo vdani, bodi buden!

Jožef Matija Prešeren se je rodil okrog l. 1700 v radovljiški fari. Ta negotovost z rojstnim datumom izvira pač iz dejstva, da je bilo v tem obdobju v radovljiški okolici rojenih več dečkov s tem imenom in priimkom. Pisec disertacije pa sam ni nikjer omenil kaj natančnejšega o svojem poreklu, niti to ne, kako je bilo ime njegovemu očetu in materi. Potem bi bilo iskanje v matičnih knjigah seveda lažje.

Le to, kar pravi v posvetilu »gospodu sorodniku, svojemu patronu« in tisto, da ga s proštom in njegovim nečakom »veže priimek in morda tudi kri«, vemo o rodu Jožefa Matije Prešerna. Tu o tem, kje je služboval, ni nič zanesljivo znanega. Le ugibamo lahko, če je bil naš pisatelj in pesnik istoveten z onim Matijem Prešernom, ki je bil v letih 1746—1758 ravnatelj pri Svetem Ksaverju na Stražah in pozneje župnik na Vranskem.

V posvetilnem uvodniku pa zvemo za cesarske pohvalne besede dr. Janezu Krstniku Prešernu, kateremu je bilo kot prvemu tega imena podeljeno plemstvo. Seznanimo pa se še z drugima dvema rodbinskima članoma, in sicer najprej z Jakobom Prešernom, ki je »bil v vojaški obleki in v dostojanstvu stotnika eden prvih, ki so v naskoku zavzeli Budo (l. 1686) in umrl junaške smrti«. Drugi Prešeren, ki ga uvod v disertacijo omenja, se je imenoval Benedikt, ki je bil odličen civilni uradnik in »svoje delovanje občni blaginji žrtvujoč, postal dika svoje domovine«.

Zanimivo, da tudi grb dr. Janeza Krstnika Prešerna kaže na prvine v zvezi »z Martom, bogom vojne« in da je njegovo osnovo za svoj grb prevzel tudi hrvaški Vid Prešeren, ki je bil po očetu gotovo gorenjskega rodu. Posvetil se je — kot oče njegov — vojaški karieri in dosegel čast majorja. Dne 11. februarja 1760 je dosegel plemstvo zase, za ženo, za sinova in za hčer. Imenovanje je bilo razglašeno v hrvaškem Saboru.

Tako se vrnem k začetku misli o pesniškem rodu Prešernov. Prvi, za katerega viri govore, da je bil pesnik, je bil Janez Krstnik Prešeren, prvi predsednik ljubljanske Akademije operozov (1656—1704), poznejši prošt, ki mu je dunajska univerza podelila časten naslov »poeta laureatus«. Vendar pa se od proštovih pesniških del ni ničesar ohranilo. Le podatek, da »se je bavil poleg retorike deloma s pesništvom in genealogijo, a se zanimal tudi za slovenski jezik«. Edini pri nas ohranjeni primerki Megiserjevega slovarja nosi proštov ekslibris. — Pripomniti moram, da je bil dr. Janez Krstnik Prešeren, ki mu je posvečena obravnavana disertacija, le proštov nečak — oba pa sta nosila enako ime in enak priimek.

Ali smemo — kot sklepno misel temu zapisu — tako prošta Janeza Krstnika Prešerna kot Jožefa Matijo Prešerna, imeti za prva, resda bolj skromna, pesniška glasnika časa, ko bo iz rodu vstal genij — poet poetov doktor France Prešeren.

Črtomir Zorc

Zapis Ob desetletnici Prešernovega spominskega muzeja v Kranju bomo objavili v prihodnji številki Snonanj.

Pre- šernova omara

Pesnikov rodoslovec Tomo Zupan je zapisal, da so od velikih ljudi »tudi vse drobnosti vredne hrambe«. Torej stvari, ki nam pri povprečnežih niti mar ne bi bile.

Drugje v svetu, kjer so svoje velmože že za življenja cenili, imajo spominske muzeje bogato opremljene z njihovim originalnim pohištvom, ohranjene so zasebne knjižnice teh mož, pisalniki in celo peresa, s katerimi so ustvarjali svoja nesmrtna dela. Pa še druge predmete, ki spominjajo na vnanje življenje teh velmož. Za primer vzemimo le Goethejev muzej v Weimarju ali pa Tolstojevo Jasno poljano.

Z našim Prešernom pa je bilo drugače. Res nam je sicer zapustil sled svojega genija, dragocene, nesmrtno Poezije, ki so zares pravicata naša legitimacija, s katero smo Slovenci lahko vstopili v krog evropskih kulturnih narodov. Toda smo že tako človeški, da bi radi spoznali in videli tudi sredino, v kateri je naš pesnik živel, trpel in — ustvarjal.

To glad ali radovednost je prešernoljubom vsaj delno utešil prof. Tomo Zupan, vlastelin na Okroglem. Kot daljnemu členu pesnikove sorodovine pač ni bilo pretežno povprašati v Vrbi in tam okrog, kjer pač je živel še kdo od Ribičev ali vsaj oni, ki so po teh kaj dedovali. Včasih je namreč bila hišna oprema vse drugačna vrednota kot je danes. Pohištvo so otroci dedovali po starših in še vnuki so ga uporabljali in cenili. Če drugače ni šlo in če je bila pri hiši stiska, je vdova ali katerikoli dedič pohištvo razprodal, tudi po kosih. Posebno tudi v primerih, če je bila kaka selitev vmes.

No, tako je stari prešernoljub Tomo Zupan, kot vnet zbiralec vsega, kar je imelo kako zvezo s pesnikom, pokupil in spravil v tako imenovano Prešernovo sobo v gradiču na Okroglem pri Kranju.

Iz Zupanove oporoke (umrl je 8. marca 1937) zvemo za dele pohištva in druge opreme, ki jo je hranil kot nekdanje pesnikovo lastništvo (prej pa je na pohištvene kose pod št. 1., 2., 3., 4. in 5. dal pritrčiti kovinske ploščice z vgravirano dokumentacijo):

1. Prešernova postelja. Samoumevno le leseni posteljnak z obodom. (»Do pesnikove smrti dr. Fran Preširnova, do l. 1880 sestre mu Alenke, od l. 1880 prof. Tomo Zupanova lastnina.«)

2. Preproga čez posteljo z umetnostno izvršeno zgodovinsko vezenino v besedah: Od 8. 2. do 10. 2. 1849 je na tej preprogi počivalo Preširnov truplo.

3. Prešernova omara. V njo je pesnik redoma metal, večidel na kvadratnih listih lastnoročno — in kakor je on znal tako razločno in lepo pisane svoje pesmi. (»Preširnova omara od l. 1849 sestre Katre Preširnov, od 2. 9. 1873 nečakinje Katarine Volk-Cernetove in od 30. 6. 1908 msgr. Tomo Zupanova last.«)

4. Prešernova mizica. (»Preširnova miza od l. 1849 sestre Katre Preširnov, od 2. 9. 1873 nečakinje Katarine Volk-Cernetove in od 30. 6. 1908 msgr. Tomo Zupanova last.«)

5. Prešernova dva stola. (»Preširnov stol od l. 1849 Marije Zupanove, od l. 1905 Marjete Sršenove in od l. 1907 msgr. Tomo Zupanova last.«)

6. Prešernov kavni mlinček.

Vse te predmete je iz Zupanove zapuščine prevzel Narodni muzej v Ljubljani. Z njimi je bila potem vsa leta po osvoboditvi (do l. 1964) opremljena bidermajerska Prešernova soba v Mestnem muzeju v Ljubljani. Po ustanovitvi Prešernovega spominskega muzeja v Kranju pa je bilo to avtentično pohištvo postavljeno v prostor, ki je

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

v kranjskih letih rabil Prešernu kot stano-
vanjska soba in spalnica; v njej je pesnik
tudi umrl...

Pozornost zbudi vrzel, da kake omare
za obleko ni bilo v Zupanovem seznamu.
Omara, ki jo našteva pod točko 3., je
seveda le predalnik (der Schubkasten) in je
bila namenjena za shrambo perila; in seve
občasno tudi za spravilo onih »lističev z
lepo pesnikovo pisavo«.

Zanimivo: tudi obiskovalci Prešerno-
vega spominskega muzeja so me v preteklih
desetih letih često spraševali, le kje neki je
imel pesnik shranjene obleke in plašče.

Odgovor na ta vprašanja sem dobil že
v začetku leta 1970, ko sem pisal zgodovino
tiskarstva na Gorenjskem (Glas od 8.
aprila do 18. novembra, 33 zapisov). Takrat
mi je Nace Reš, sin prvega tiskarja v Kra-
nju (Ignacija Reša), povedal, da so imeli
v stanovanju omaro za obleko, ki so ji
vedno pravili le Prešernova omara. Po rod-
binskem izročilu jo je odkupil njegov ded
Franc Vencelj Reš od Katre Prešernove po
pesnikovi smrti. Bili pa so Reševi Prešernu
bližnji sosedje, saj so stanovali v hiši, v
kateri je danes ženski frizerski salon
(Maistrov trg 10). Navada pa je že od
nekadaj, da so pri odkupih zapuščin sosedje
in žlahta prvi.

No, poslej se je omara selila z Reševimi
vred iz stanovanja v stanovanje. Nazadnje
jo je hranil Ciril Reš v Medvodah. Seveda
je bila stara omara že močno načeta od
črvov in tudi vsa je že ostarela. Zato jo je
lastnik razstavil in shranil na podstrešju.
— Zaradi ljubeznive uvidevnosti Naceta in
Cirila Reša smo omaro brez kakega plačila
lahko prevzeli v Prešernov spominski
muzej. Prej, pred postavitvijo, jo je treba,
seve, še strokovno konservirati, delno tudi
popraviti.

Omara je dvokrilna; po vsej širini je
nameščen drog za obešanje oblek. Visoka je
191 cm, široka 128 cm, globoka 53 cm. Izde-
lana je iz mehkega lesa, prevlečenega z ore-
hovim furnirjem. Nožni podstavki so ba-
ročno oblikovani. Zanimivo pa je, da je ta
stara omara bila izdelana za razstavljanje
in povezavo z vijaki; za selitev torej kaj
pripravna.

Ko bo omara preparirana tudi proti
črvom, ki se trdovratno drže starega lesa,
bo šele usposobljena za dokončno name-
stitev v pesnikovi stanovanjski sobi, ki bo
na svoji avtentičnosti spet pridobila.

Se podatek o starem Francu Venclju
Rešu: rodil se je l. 1812 na Moravskem,
v bližini Brna. Po nemško so njegovo ime
pisali Franz Wenzel Resch. Bil pa je po
poklicu knjigovez in se kot tak naselil v
Kranju. Tu je začel delati kot samostojen
obrtnik. Ob času Prešernove smrti mu je
bilo 37 let.

Ves čas govorimo o Prešernovem pohi-
štvu. Pač zato, ker ga je uporabljal, ker je
bilo v njegovem stanovanju. Če pa natanko
premislimo, je bilo skoraj vse to pohištvo
Katrino, ki je bratu Francetu v Kranju
bila za gospodinjjo. Katra, leto dni starejša
od pesnika, je pohištvo podedovala po sta-
rem stricu župniku Jožetu Prešernu, ker je
mного let pri njem služila. Zato se je tudi
Katri v Kranju vse tako videlo, da prav-
zaprav brat pri njej stanuje, ne ona pri
njem. Odtod bržčas tudi Katrine besede:
»Sem bila le jaz za ta višjo in sem gospo-
darila pri hiši. France je vse le kar meni
pustil.« Da je bila res »ta višja«, vidimo
tudi po tem, ker je imela celo svojo ob-
časno pomočnico: »Le ena pomagalka je
bila za perilo in da je vodo donesla.« Po-
zneje, ko je Prešeren resneje zbolel, pa so
za stalno vzeli v hišo »eno deklo, prav
močna je bila, da je pomagala bolnika
prekladati.« Torej je bila Katra res »ta
višja«!

C. Z.

Fotografija - medij estetske in likovne vzgoje mladine

V silovitem razvoju znanosti in tehnike
se ne spreminja samo naše življenje, kate-
rega smo prisiljeni prilagoditi novim pogojem,
spreminja se tudi naša miselnost. Sedanja
generacija nakazuje pot, po kateri
naj usmerja vse svoje sposobnosti in zna-
nje naš mladi rod, ki bo jutri prevzel nase
vsa bremena nove dobe.

Največje spremembe so danes vidne v
sredstvih obveščanja, ki s svojim vizualnim
učinkom že odvezemajo pomembnost tiska-
ne in govorjene besede, upoštevajoč znan-
stveno dognanje, da je človek predvsem vi-
zualno bitje. Osnovni element vizualnih
komunikacij je slika. Slika zbuja našo ra-
dovednost, ker je naše oko najmočnejše ču-
tilo. V današnji poplavi vizualnih učinkov
in optičnih sporočil igra fotografija po-

V tednu od 22. do 27. oktobra 1973 je bil na akademiji vizualnih medijev v Remscheidu (Zvezna republika Nemčija) 1. mednarodni simpozij o fotografski vzgoji v predšolski in osnovnošolski pedagogiki. Na simpoziju je zbudil izredno pozornost tako imenovani »jugoslovanski model«. Ne samo zaradi svoje metodike in tehnike, temveč zaradi presenetljive enostavnosti oblikovanja. Avtor tega modela je mednarodni mojster fotografije Vlastja Simončič, ki je tudi ustanovitelj in mentor fotografske galerije »Ivan Tavčar« in fotokluba v Gorenji vasi nad Škofjo Loko. Osnovna ideja je izoblikoval z eksperimenti, v katerih so prve izdelke po tej metodi izvedli prav pionirji, člani fotokluba v Gorenji vasi. Mednarodni simpozij je temu modelu posvetil ves dan in v znamenje priznanja poklonil fotoklubu Gorenja vas povečevalni aparat. Vlastja Simončič ni samo mojster kamere, temveč tudi izredno uspešni organizator in fotografski pedagog, ki bo prihodnje leto praznoval srebrni jubilej v tehnični vzgoji mladine.

Uredništvo

Fotogram s premikom

membno vlogo. Postala je govorica našega
stoletja, saj smo dnevno na različne načine
v kontaktu z njo in pod raznim njenim
vplivom. Časopisi, revije, televizija, film,
reklama, promet, embalaža nas obveščajo,
vabijo, učijo in usmerjajo zelo enostavno,
neposredno in objektivno prav s pomočjo
fotografije.

Fotografija približa neznano in oddalje-
no. Njeno sporočilo razumejo vsi narodi
sveta. Fotografija bogati naše vizualne
predstave in je zato dragocen in nenado-
mestljiv medij moderne vzgoje in izobra-
ževanja. Fotografija je široko in neizčrpno
področje ustvarjalnosti in estetske vzgoje,
zato je postala del sodobne kulture.

Vplivom sodobnih komunikacij je iz-
postavljena posebno mladina, ki ilustraci-
jam, stripom in televizijskim oddajam po-
sveča vedno več časa. To dejstvo izkorišča
poplava problematične literature, šunda in
kiča, ki mlademu človeku jemlje iz žepa le
denar.

Vse slabe vplive manipulativnih vizual-
nih komunikacij v veliki meri izključuje
fotografska vzgoja, saj se mladi fotoamater
nauči ustvarjanja, samostojnega dela in
koristne uporabe prostega časa. Zavedajmo
se, da vsaka aktivnost bogati duhovni svet
mladega državljana! O tem morajo raz-
mišljati vsi, ki mladino vzgajajo in jo želijo
čuvati pred uničujočimi razvadami moder-
ne dobe.

Fotogram — uporaba steklene plošče

Starografija z razvijalcem — zvit papir kot čopič

Pred desetimi leti sem na mednarodnem seminarju tehničnih pedagogov v Berlinu opozoril predstavnike 11 evropskih držav na koristnost zgodnje fotografske vzgoje mladih. Takrat sem se omejil na starostno obdobje od 10 do 15 let. Povzročil sem žolčne razprave, ki so predvsem zastopale stališče, da je tako »početje« psihološko in pedagoško zgrešeno. Dve leti za tem je mednarodni seminar za fotografsko vzgojo mladine v Varni sprejel sklep, da se priporoča zgodnja fotografska vzgoja mladine, naslednji seminar v Opatiji pa je to vzgojo sprejel v svoj redni delovni program. Ustanovil sem »Pionirski foto«, ki že 14 let prikazuje naši javnosti ustvarjalne sposobnosti najmlajših na področju fotografije.

Leta 1970 sem v Ljubljani začel s poskusi, da na poseben igriv način približam fotografijo otrokom med 5 in 10 let starosti. Rezultati so me navdušili za še bolj poglobljen študij in poskuse, ki so temeljili na naslednjih principih:

1. Fotografska vzgoja otrok naj bo izvedena v obliki igre brez kakršnekoli teorije. Temu principu je treba prilagoditi ustrezno fotografsko tehniko.
2. V otroku zbuditi zanimanje in zanimanje, ki se z vedno novo obliko igre spontano stopnjuje.
3. Fotografska igra naj tudi sledi osnovnemu vzgojnemu imperativu: od preprostega k zahtevnejšemu ter dejstvu, da je v oblikovanju vsak človek po svoje izviren.
4. Že pri tej igri otroka navajati na samostojno razmišljanje in ukrepanje ter na red in čistočo. Pedagog in starši mu morajo pomagati pri prvih korakih oblikovanja, da bo tako začel vzgajati svojo fantazijo.

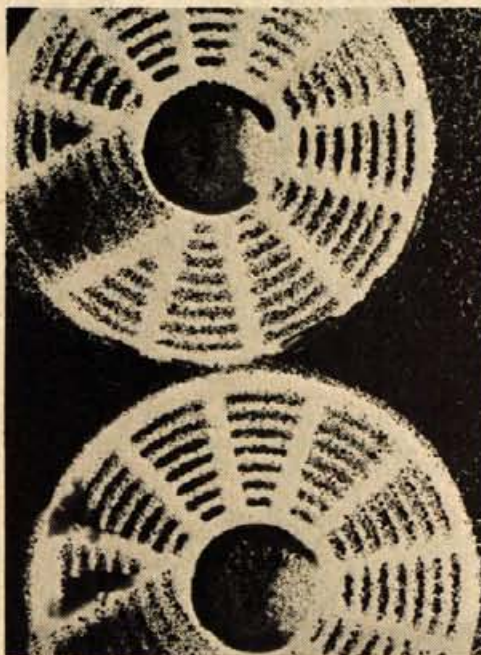
Za realizacijo fotografske igre, ki izključuje uporabo fotografskega aparata in za otroka težko dojemljive tehnične, optične in fizikalne probleme, poznamo nekaj načinov fotografskega ustvarjanja, ki ga lahko izvedemo pod vedrim soncem, torej brez uporabe temnice.

Po ustanovitvi fotokluba v Gorenji vasi, v katerem je okrog 20 vztrajno aktivnih pionirjev, se mi je rodila misel, da začnem s poskusi tudi na vasi. Razlika v dojemanju in oblikovanju med mestnimi in vaškimi otroci je bila očitna. Povečini so mestni otroci mnogo bolj nervozni kot vaški, motivika njihovih del pa je predvsem

s področja tehnike: avto, letalo, raketa, kozmonavt, semafor. Viden je bil vpliv otroškega vrtca! Razumljiv je program »frankfurtskega modela«, ki začne s fotografsko vzgojo že v otroškem vrtcu ter domačiča svinčnik in barvice. Vaški otroci so bili mnogo bolj pazljivi in radovedni, motivika del pa je bila povezana predvsem z naravo: kuža, muc, drevo, vaza, rože, snežen mož, sonce in oblaki itd.

Zato je kolekcija del pionirjev iz Gorenje vasi v simpozij v Remscheidu prinesla neko svežino, ki je prevzela vse prisotne. Večino njihovih del so udeleženci razgrabili in odnesli s seboj kot vzorec preprostega in učinkovitega otroškega oblikovanja v fotografski tehniki. Moral sem obljubiti, da prihodnje leto nadaljujem s prezentacijo »jugoslovanskega modela« na drugem mednarodnem simpoziju predšolske fotografske pedagogike.

Na 1. mednarodnem simpoziju v Remscheidu so ugotovili, da v Evropi obstajajo trije različni »modeli« zgodnje fotografske vzgoje: frankfurtski, poljski in jugoslovanski, ki imajo v metodiki svoja pota, vendar pa so enotni v končnem cilju: čimprej otroka seznaniti s fotografijo. Po mnenju priznanih evropskih filozofov, pedagogov, mentorjev in strokovnjakov je fotografija

Starografija z brizgalko in razvijalcem, kot jo je prvič predstavil strokovnemu mednarodnemu forumu fotoklub Gorenja vas

izredni vzgojni medij ne samo za normalno razvite otroke, temveč prav tako za mentalno prizadete.

Menim, da je bistvo simpozija zajeto prav v tretji točki njegovih zaključkov, ki se glasi:

»Fotografija nauči otroka že v predšolski dobi zavestno videti in dojemati svet, ki ga obkroža. S tem izpolnjuje fotografija svojo socialno funkcijo.«

Avtorja »frankfurtskega modela« sta zakonca Siegfried in Barbara Remann, ki eksperimentirata od leta 1971 z otroki v vrtcih. V svojem referatu je Siegfried Remann zelo enostavno ugotovil:

»Analogno pisavi in branju je fotografija tudi pisava (snemanje) in branje (dojemanje gotove slike). Čimprej je potrebno otroka seznaniti s tem osnovnim medijem modernega komuniciranja!«

Avtor »poljskega modela« je zdravnik dr. Henrik Nowak iz Gdanska, ki je osnoval otroški fotoklub in uporabljal zelo enostavno fotografsko tehniko, ki jo v svetu poznajo pod imenom »starografija«. Naši otroci v Gorenji vasi že obvladajo to tehniko, presenetili pa so prav z njeno modifikacijo.

Nova ideja, ki jo bo fotoklub Gorenja vas realiziral za 2. mednarodni simpozij predšolske pedagogike v Remscheidu: kombinirani starogram (otrok slika z razvijalcem in hkrati s fiksirjem) — čopič

Zadnja leta je v Evropi opaziti vse večje zanimanje za to moderno likovno vzgojo otrok. Dejstvo je, da se s fotografijo v otroku zbudijo ustvarjalnost s pripomočki, ki jih doslej ni poznal. Zato že prvi kontakt z njimi pritegne otrokovo pozornost. Doslej je za ponazoritev svojih vtisov in spoznanj otrok imel na voljo predvsem svinčnik, risanko, krede ali barvice. Na papirju je otrok beležil like iz svojega okolja prav tako kot njegov oče ali ded. V iskanju novih metod izražanja je človek iznašel fotografijo. Zato dajmo mlademu rodu možnost, da spozna čimprej resnico, ki jo nudi fotografija, kajti ona je najobjektivnejši medij današnje dobe. Mlad človek išče resnico še preden dozori in še preden samostojno zakoraka na lastno pot življenja. Na tej poti bo izoblikoval svoje nazore na osnovah, ki mu jih je dala mladost.

Naša dolžnost je, da pomagamo otrokom spoznati fotografijo, ki nas vse uči spoštovati naravo, življenje, svobodo in človekovo dostojanstvo.

Vlastja Simončič

Starografija s fiksirjem — čopič

Janko Messner, je bil rojen 13. 12. 1921 v Dobu pri Pliberku pod Peco. Osnovno šolo brez slovenskega jezika je obiskoval na Humcu, gimnazijo v Celovcu, a iz 7. razreda je brez zrelostne klavzule nasilno vpoklican v hitlerjansko vojsko, služil v različnih edinicah in prebil kako desetorico zaporov. Ob koncu vojne so ga takoj aretirale angleške vojaške oblasti in obsodile na osem mesecev ječe, a po treh mesecih pobegnil v Jugoslavijo. V Ljubljani študiral slavistiko pri Ramovšu, Nahtigalu, Kidriču in Ocvirku, potem osem let poučeval na ravenški gimnaziji in se izpopolnjeval v slovenščini pri dr. F. Sušniku. Sledila je selitev v koroško domovino, v Celovec, sedem let brezposeln iz političnih razlogov. Leta 1963 je nastopil učiteljsko službo v slovenski gimnaziji v Celovcu.

Kot pisatelj je Janko Messner zbudil pozornost, ko je leta 1971 dokaj nepričakovano izdal pripovedno knjigo z naslovom **SKURNE STORIJE** (založba Obzorja Maribor). V njej je objavil petero slovenskih besedil, **Svinjska storija**, **Špasna storija**, **Skurna storija**, **Badgasteinski protokoli** in **Filzhammer & Co**, hkrati pa je vključil še troje nemških besedil, in sicer **Klagenfurt 1935**, **Leningrad (Globasnitz — Im Hintergrund Heiligengrab, ter Maria Worth — Im Hintergrund Klagenfurt)**, vendar pa pod skupnim naslovom **Ansichtskarten von Kärnten — KOROŠKE RAZGLEDNICE**. Te je zasnoval v mučnem vzdušju nacističnih priprav na bučno praznovanje 50-letnice koroškega prebiscita. Vendar je treba poudariti, da niso samo **KOROŠKE RAZGLEDNICE** naravnane v omenjeno smer, kajti vse, kar je Messner napisal, se neposredno dotika domala brezupnega položaja koroških Slovencev. Messner je pravzaprav obdelal celoten čas avstrijske okupacije Koroške, vse nasilje in grozo teh petdesetih let v življenju naših ljudi onstran Karavank.

Messnerjeva človeška izrazitost je ustvarila temperamentna besedila jedke satire, shrhljive grotesknosti in protestne polemičnosti, kajti pisatelj izhaja iz zavesti, da nikoli ne bo dovolj ostro zapisano tisto, kar mora prenašati slovenski človek v prvinskem spopadanju na življenje in smrt, in to na tleh, kjer je tekla zibelka naše samostojnosti. Posebna značilnost njegove proze je očitna avtobiografičnost, kar po svoje dokazuje, da je avtor celotno problematiko oblikoval ob lastni življenjski izkušnji, o čemer govorijo zlasti **SKURNE STORIJE**, medtem ko je v **KOROŠKIH RAZGLEDNICAH**, ki so napisane v nemškem jeziku, želel spregovoriti večinskemu narodu o metodah raznarodovanja, o nasilju in grozljivih posledicah takšnega početja.

Morda ostrina neposredne angažiranosti Messnerjevi prozi jemlje nekaj lepovslovnega leska, toda takšne kot so, v največji meri izražajo pisateljeva stališča o koroški resnici. Vse, kar je Janko Messner napisal po **SKURNIH STORIJAH**, večino je objavil v koroški reviji **MLADJE**, samo potrjuje njegovo idejno in pisateljsko usmerjenost.

Ob glavnem Messnerjevem literarnem deležu pa je potrebno zapisati, da je kmalu po osvoboditvi pod psevdonimom Ivan Petrov izdal dokumentarno knjigo **Morišče Dravograd** (Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1946), da je v nemščino prevedel Prežihove Samorastnike in Solzice, Seliškarjevo Bratovščino Sinjega galeba in Kardeljevo knjigo o slovenskem narodnem vprašanju, prevedel vrsto slovenskih slušnih iger za nemške radijske postaje, prevaja pa tudi iz nemščine v slovenščino (F. Dürrenmatt). Sodeluje v različnih antologijah, revijah in časnikih na Koroškem, Tržaškem in pri nas, piše tudi eseje, poročila, kritike in politične članke. Trenutno je predsednik Društva slovenskih pisateljev v Avstriji, ki so ga na njegovo pobudo ustanovili koroški književniki in ima svoj sedež v Celovcu.

Buteljni si odrežejo nosove

Je pa bil nos buteljnom in buteljkam zadnje čase hudo na poti, tako da so bili zastran njega že resnično nevoljni. So pa dejali:

— Vse, kar je lepo in prav, božja previdnost gor ali dol, vendar ga ni modrijana na svetu, ki bi mogel pojasniti koristnost te naše resnično skurne ekstremitete, pa čeprav jo je On pritisnil človeku na sredo obraza in jo imenoval n o s : dve kosmati luknji, iz katerih se kar naprej cedi smrkelj, ki pri ta malih otrocih še v prav posebno dražljivem ritmu pokukava zdaj iz leve zdaj iz desne luknjice, ali pa kar iz obeh hkrati — kakor dva bleda radovedna

deževnika iz razmočene zemlje. In potem to nenehno zadevanje ob use in vsakogar pa še to nečedno zanosvodenje, ponosudobivanje, to nanosobešanje pa zolgimnosodhajanje, to nospobešanje pa nosvihanje pa nosurtanje pa vse druge neštete izzi-valne in poniževalne neučestnosti, ki jih ta nič kaj estetična kumara zmeraj in pousod omogoča, ja kaj, — povzročča!

Tako so moževali in se hudovali nad nosom buteljni, buteljke pa so jim pritrjevale. Potem je dejal njihov župan:

— Bridke so vaše besede, moji ubogi buteljni in uboge buteljke, pa so resnične ena kakor druga, da bi tako ne bile! Vendar pa je najhujše to, da imamo še na nosu napisano, čigavi da smo pa kaj da smo, in nam zastran tega razkazovanja nasprotniki kar naprej po nosu dajejo pa nam izpred nosa zmikajo, tako da se nas eden zanesljivo zmeraj pod nosom obriše. Povem vam, moji dragi buteljni z buteljkami vred, da sem je jaz do kraja sit — te svoje gomoljaste nosure, še posebno zato, ker ne mine dan, da ne bi butnil z njo ob koga ali kaj pa da se mi ne bi pocolila kri, saj vendar vidite, da imam že same bunke na njej — in sploh... Preveč se mi je že pokadilo pod nos tode in sode po deželi, da bi ga mogel nositi še naprej kar tako pred seboj!

— Po pravici govori! je zavrelo med buteljni in buteljkami.

Potem je dejal zastopnik vinskih bratcev:

— Za nas vse je žaltava, kako da ne! Pa ti je bahač grbasti vrh vsega še pravi izdajalec! Da bi jo le videli, kako me nadira — moja stara — vsakokrat ko pridem iz pivnice, čeprav si tam komaj dušo privezujem, ko se ti pa huduč že po enem samem litru spremeni v takšnole sinje modro melan-cano!

— V melan-cano, mrha izdajalska! je zavrelo med vinskimi bratci.

Je bil pa velik polom, ki so ga buteljke naredile.

Potem je dejal spet njihov župan:

— Veste kaj, če ste za to, odrežimo si ga, da bo pokoj! Da ne bo več kos videti, kaj smo pa komu pripadamo!

Pa so se buteljni in buteljke pomenljivo pogledali.

Pa reče Krhelnov Fika:

— Hajdimo, fantje, nože brusit!

Pa so bili vsi buteljni in buteljke za to.

Pa reče Pržganov Vora:

— Veste kaj, je pretrd, da bi ga odrezali. Pa so buteljni in buteljke po riži njegovim besedam prav dali.

Pa reče Buhanov Lipa:

— Veste kaj, stisnimo ga v skobeljnik — pa — škrc! ga odsekajmo! So pa vsi buteljni in buteljke sklenili, da je ta beseda modra — škrc! ga pa odsekajmo!

Pa so si nosove odsekali, v skobeljniku. Drug drugemu.

Ta prvi je bil na riži župan — zastran dobrega zglada, za njim pa vsi ta drugi buteljni in buteljke.

Je pa bila zdaj tam, kjer je bil prej nos, samo še luknja. Pa niso več vedeli, ali so ta pravi bolj pa niso ta pravi in sploh niso več vedeli, kaj bi rekli... pa komu bi rekli, pa tudi tega niso vedeli, zakaj bi komu kaj rekli, ko pa niso več vedeli, ali so ta pravi in kateri od njih je sploh ta pravi, ko pa so imeli prej vsak svoj nos, po katerem so se razlikovali, ta je bil ogrčav, drugi gomoljast, tretji sedlast, četrti orlouski, peti zavihan na »hej Slovan«, šesti povešen na »nnav čez jizaro«, sedmi potlačen, osmi šilast, deveti topast — pa tako naprej, vsak drugačen.

Zdaj so bile pa tam, kjer so bili prej nosovi, same luknje. So bile pa te luknje vse enake, zato pa nobeden ni vedel, ali je ta pravi bolj pa ni ta pravi.

Pa so bili precej žalostni, ko so se tako gledali. Pa so se potem proč obrnili in vsak na svoj dom odšli.

So pa bili buteljni čez nekaj dni še bolj žalostni, ko so zapazili, da jim sapa zdaj

piska kar iz luknje in škropi tisti smrkelj kakor kak vodometa na vse strani, da ne teče več kakor prej — spodobno navzdol, v zanosnico.

Pa reče Krheljnova Fika Pržganovemu Voranu:

— Ti, čuješ, rojtam, da smo ga posrali.

Pa reče Pržganov Vora Krheljnovemu Fikanu:

— Rojtam, da koj.

Sta bila pa oba istih žalostnih misli. Pa nista nič več rekla.

Se je pa županu zdaj tudi nekaj svitalo je pa zagodrnjal sam pri sebi:

— Zabožidel, saj zdaj, ko smo si ga odrezali, drugi še laže vejo, kaj smo pa komu pripadamo.

Je pa slo na Buteljskem odsihmal vse skupaj bolj in bolj po zlu: ne samo da je ljudstvo buteljsko čedalje bolj zgubljalo orientacijo, ker ni moglo več hoditi za nosom in ne samo da so se buteljci sami sebi odtujili, tudi drugi ljudje v deželi so se jih bolj in bolj ogibali, kajti vrh vsega zdaj svojih vetrov, kadar so jih naperjali, niso več zadrževali, (čemur bi mnogi neizobraženi ljudje rekli, da so prdeli) in so se zategadel zagrinjali s precej neprijetnimi vonjavami, (čemur bi isti neizobraženi ljudje rekli, da so smrdeli kakor kozli.) Seveda jim tega nihče ni mogel zameriti, saj zdaj sami sebe niso več obvovali. To jih je morda še najbolj žalostilo in pa to, da so jih drugi ljudje tudi zdaj — brez nosa — lepo za nos vlekli, saj so vendar imeli zdaj tako rekoč vse na luknji napisano, kar jim je bilo prej na nosu napisanega, in so jih zdaj neki zmerjali z »nososkrca«, neki pa za »bučoluknarja«.

Tudi župan buteljski se skorajda ni več prikazal med svojimi buteljci in buteljki, saj ga je bilo zdaj čedalje bolj sram številnih bušk na čelu pa na bradi, ko pa ni imel več nosa — odbijača.

Toda najbradkeje je bilo za buteljce in buteljke nenadno porazno spoznanje, da odsihmal nobeden od njih ni mogel več biti p o n o s e n . Kakorkoli so se trudili, se zvižali, mrdali, vratove stegovali, brez nosa jim to ni uspelo ... Ugotovili so nepopravljivo škodo, ponosa ni bilo več, pa ga ni bilo.

Župan si je to jemal čedalje bolj k srcu.

Lepga deževnega večera se je potem potopil materi županji:

— To je pa že od hudiča, zdaj sem dosegel, da nas vsi po teh luknjah spoznajo, kaj smo.

— Po teh luknjah, po teh skurnih, je zavzdihnila mati županja.

— To me bo naslednje še v grob spravilo, je obupano zahlipal župan — skozi luknjo sredi obraza pa mu je jedko zapiskalo in se tanko pocedilo ...

Mati županja pa mu je samo prikimala.

Pa res se je potem župan še tisto jutro obesil na najbližje drevo.

Brez besede. Ravno ko je jutrnjico zvonilo. Spoznali so ga po nosu, ki mu ga je mati županja obesila na vrvič okrog vratu. Za »gorvstajenja« del.

Buhanov Lipa je pomodroval:

— Žalost ga je strla, ker je prvi zinil, naj si jih odrežemo.

So pa buteljci in buteljke župana od same nevolje viseti pustili.

Ga pa niso pokopali bolj pa za njim žalovali.

Pa niso za njega žebrali.

Mu pa niso spomenika postavili.

(N. B. Ko je neki moj prijatelj to buteljsko zgodbo prebral, je bistrourmno pomežiknil

— Naj me vrag, če nimaš spet kaj političnega za bregom. Katerega naših koroških županov ...

Ne morem mu pomagati. Zakaj pa ne.

Samo da mi Frana Milčinskega ni obral. Plagiat je zmeraj neprijetna reč, če ti ga kdo odkrije. Tudi neznamen.)

(Mladje 12, 1972)

Sodobna likovna prizadevanja na Gorenjskem I.-III.

Nekaj misli ob zaključku lanskoletne skupine razstav v Mestni hiši v Kranju

Slaba, včasih komaj zaznavna medsebojna povezava gorenjskih likovnih umetnikov je v preteklosti preprečevala njihov enotnejši nastop.

Na pobudo Gorenjskega muzeja in na novo ustanovljenega pododbora Društva slovenskih likovnih umetnikov je bila za drugo polovico lanskega leta načrtovana skupina razstav, ki naj prikaže pestrost pa tudi obsežnost likovnega življenja na Gorenjskem. Ugotovljeno je bilo, da živi v tej pokrajini blizu 60 slikarjev in kiparjev. Večji del teh likovnih delavcev ima ustrezno poklicno izobrazbo, čeprav smo v razstave vključili tudi nekaj najbolj obetajočih samorastnikov, da bi bila podoba umetnostnih prizadevanj popolnejša.

Ob prvi razstavi je sodelovalo 14 avtorjev, ki v oljni in akrilni tehniki zastopajo modernejše smeri likovnega izraza.

Druga razstava je obsegala grafiko in malo plastiko z deli osemnajstih likarjev in kiparjev.

V okviru tretje razstavne prireditve, ki je bila zaključena konec leta 1973 in na kateri so predstavljene predvsem k realizmu usmerjene likovne težnje, ki se odražajo v krajini, tihožitju ali portretu, je nastopilo dvajset avtorjev. Tu moramo pripomniti, da so bila v seznamu razstavljenega gradiva vključena nekatera kasneje prispela dela, ki po tematiki sicer sodijo v označeni koncept, po načinu obdelave slikarske snovi, — po svojem stilu pa prej spadajo v prvo skupino. Take in podobne netočnosti bo poleg vključitve še nekaterih umetnikov skušala popraviti skupna razstava, ki bo, upamo vsaj, začela spomladati potovati po Gorenjski. Toda do takrat moramo zbrano gradivo dopolniti še z močno skupino gorenjskih naivcev. In tu sta še arhitektura in uporabna umetnost pa tudi fotografija — umetnostne zvrsti, ki jih bo treba prav tako vključiti v celovit

prikaz umetnostnih pojavov na tem področju in v končni posledici tudi v stalno galerijsko zbirko, ki se počasi oblikuje prav ob teh razstavah.

Predvidevamo, da bo v okviru dosedanjih in načrtovanih prireditev zastopano več kot sto ustvarjalcev. Obsežen potencial, ki bi lahko veliko pomenil pri likovni rasti neke pokrajine, če bi bil v celoti delujoč. Za vzbujanje mnogokrat ugašajočih in v sodobnem smislu pogosto premalo osveščenih zmogljivosti posameznikov, pa tudi za dvig zdravih likovnih ambicij v soočenju z javnostjo in ustvarjalnimi težnjami drugod, so take in podobne razstavne prireditve gotovo pomembne.

Metoda galerijskega dela v središčnih ustanovah ima predvsem selektiven značaj, galerije v takšnih ovkirih kot je kranjska, pa morajo predvsem ustvariti pogoje za temeljno rast umetniških zmogljivosti in opozarjati na izstopajoče pojave posameznih kvalitiet. So pravzaprav regulator določenega stanja likovnega razvoja posameznega kulturno-geografskega prostora. Prav ta naloga je tudi vodilo razstavne politike, ki jo zastopata tako Gorenjski muzej kot Društvo likovnih umetnikov Gorenjske.

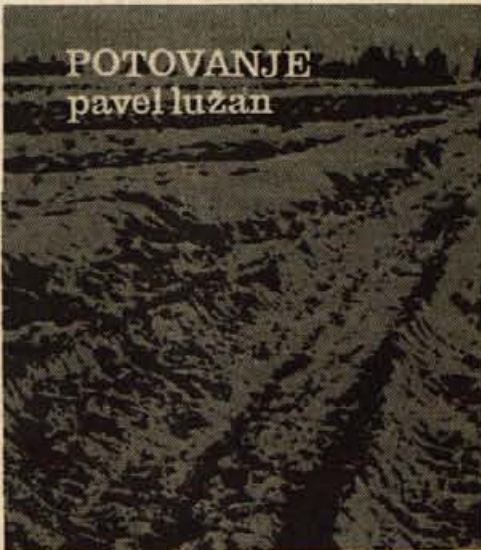
Zaključke in dokončni izbor gradiva bo prinesel katalog, ki je v pripravi skupaj s še nerealiziranim razstavnim programom.

Če bo katera od razstav na tem ali onem ugašajočem ognjišču umetniškega ustvarjanja znala zanetiti ogenj ali vkleiniti občasne napore v kontinuirano likovno prizadevanje, bomo lahko rekli, da delo muzeja in društva ni bilo zaman, še posebej, če se bodo naporom ustvarjalcev v kar največji meri odzvali tudi obiskovalci.

dr. Cene Avguštin

Knjižne novosti

Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani je izdala v razredu za zgodovinske in družbene vede 18. knjigo Del (5. knjiga Instituta za občo in narodno zgodovino) obsežno in zanimivo delo Josipa Zontarja z naslovom *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju*.

Pavel Lužan je pred kratkim objavil svojo prvo pesniško knjigo *Potovanje* pri mariborski založbi Obzorja.

France Pibernik

September

(Odlomki iz pesnitve)

Očetu in mami

Biti spodmol,
količiti kolišče,
živeti Nambikwara,
se vračati k studencu.
Na steni črte,
na tleh zvotleni kamen in ročnik,
ogorki večnih ognjev.
Zeleni hrošč,
prhneči biseri medkoreninja,
bogovski zlat na nebu bog,
tema in luč,
nečas, ki rojstvo ga izbira.

Bila nedelja je, začetek njen.
S čarobnim znamenjem prihajala je rojenica
z močvirskih tal.

Med urbami potočna žila,
na levi polj peščeni jezik, žrtvenik,
septembrov breg, ki z jugom veje.

Bila je noč,
ki rojstvo jo pregane,
a vse je prej bilo:
delitev kopnega,
selitev edenskega vrta s Kajnom,
potop celin,
obraz v premičnih galaksijah,
neznana stena onstran miselnih zaznav.

In sonce sonc,
ki mu ne vem imena,
a je, ker je,
ker vse je snop svetlobe,
ki prihaja,
vse izgorevanje v nasprotno smer.

Že prej sem bil sredi vesolja,
že prej v pelodni zibeli:
med brazde je odhajala z menoj,
med misli, ki so muka dnevu,
in pozabila ni v bregeh,
kako je z uro bolečine:

ljubezni v rojstvu ni,
je mrklost,
čep krvi
in nema trudnost kit.
Sele toplota rok razreši pritajenost duše,
ko v gibu se razveže glas
in je besede rojstvo povračilo rojstva.

Bila nedelja je:
vodeni križ za znamenje zaveze,
okus soli,
se odpovem,
strupeni mraz,
žerjavica koles, ki dlan pretare,
da njena roka krvavi
in leto ne zaceli rane.
Vas pa živi med stenjem davnih hiš,
med rožami,
med znamenji telesa,
s pogrebno izgubljenostjo skozi naliu,
ko ded odhaja med spomine
in na sipinah tistih dni
ugasne deška igra,
da znova zagori v pastirski čas.

Že prej je vse bilo.
Bila je noč,
ki rojstvo jo pregane.
Prenočeval sem z Dylanom pod Mlečnim gozdom,
in na obali onkraj Skelling Michael.

Zdaj temni Wales molči,
škrli in vodni ptiči
v Laugharnu posinjevajo,
nagačena lisica milost prosi,
na praprotnem pobočju
čemu ta križ lesen.

Oktober je.
Moj Kelt odpravlja se na pot,
da v St. Vincentu doživi tišino
in z whyskijem zapiše:
too proud to die . . .

Ležim pod mlečnim gozdom domotožja,
čez mestne strehe dim.

Skoz dušo romajo podobe
ranljivih pridušenih let:
podoba nje,
ki smo ji rekli sedem rož,
podoba nje,
ki nje podobo je prekrila.

Levica krči se,
oči se ožijo:
gosposka soba mrak,
kjer mrtvi petelini klepljejo po stenah,
kjer ni ikon svetosti ne materinih rok.

Ta prostor žametnih glasov
in za zaveso žametna Diana
s srebrnim nožem za srce.

Moj brat,
ki hodi pota pred menoj,
je prst,
je marmor z zlatim robom.
Ne more reči bratovskih besed.

Že prej sem bil.
 Jesenin brat
 v rubaški škandalozno
 povezne si cilindar bosonog.
 Za plugom dlan,
 za brazdami stopalo toži.
 Ko mine Isadorin ples,
 ko črn veter kane v ogledalo,
 v črepinjah tuli bog
 in konj vzdrhti v Rjazanu.
 Vrvi ostanki v čas trohnijo,
 razneženih besed je kri pečat,
 ki gane psa,
 a ne prisluzi spomenika v Moskvi.
 Jesenovo drevo
 brsti v pregibu mojih gričev
 in na jesen semena stresa v kolobar.
 Črkujem jih in šum rjavine
 v odblesku rosnih pajkovih rozet.
 In onkraj polja so,
 v njih duše pokopane:
 na Zelmovo me nosi presni čas,
 v Črkáve, v Třnovce.
 Po Murnovo se širijo nosnice,
 med prsti prst prhni,
 v prgišču zaskete sršeči snopi.
 Pogledam v dalj:
 nalívi gnezdiyo visoko
 in nizko spuščajo se nad vasi:
 ognjeno žezlo kakor črti,
 pšeničnost,
 ajdavost,
 ledeni dež.
 Šentjanževo in bela praprot,
 začaranost do zgodnjih ur,
 ko kres umre
 in se kresniki med kozolci
 porazgube v temnikast les.
 Ob zori
 murni uglase godala.
 V Rastušju sončnice cveto,
 na breg se vračajo zaklane ovce
 k pastirici:
 poet ne more več domov.
 Otožnost, grbava otožnost,
 in lemež, ki ostaja sam.
 Tu še ognjišče toplo,
 lončenih latvic davni dah.
 Čez prazni prag
 za sestro zrem
 in žalost si odpahnem:
 njen fant je davno grob neznan.
 Dekliško ji oči žarijo
 iz najinih nekdanjih let,
 kot da ni žalosti,
 kot da ni ran.
 A zase vem:
 še noč bo,
 še bo noč.
 V zapestju razbolelost skrita,
 v mesenih vozlih diha krč,
 v pastirskem totemu odmeva.

Likovni prispevki
 (laviran tuš):
 France Boltar

Z očetom v gozdu tisti dan
 prestopava zasoplo zgodovino,
 ki ne pozna človeka ne ljudi.
 Stoletje, ki ubija kot stoletja,
 in tisočletja, ki so molk:
 še smrti ne priznajo mrtvim bataljonom,
 ki padli so, da je obrnjen list.
 To uro spet nekdo
 zatika v masko si pravičnost,
 podpiše smrt
 in splakne si krvava usta.
 Ta Eliot čuden gost.
 Dežela je puščava,
 ljudje so votli.
 In kaj bo rekel grom:
 kdo še poklekne v katedrali,
 oskrunjeni od plačanih bodal.
 Amerike ni več.
 Je domovina kje.
 Burnt Norton pač,
 a daleč, daleč je East Coker
 in moj Debeli hrib.
 Spotokom je drugače:
 je morju vdan,
 oblaku prepuščen,
 je Siziif,
 Prometej.

Portret igralca amaterja

Minilo bo že kar kakih pet let, odkar me je uredništvo Snovanj povabilo k sodelovanju. Čas, ki ga je usem premalo na voljo, da bi lahko opravili prav vse, kar bi si želeli, je šele zdaj nekako razprl vrata vsaj toliko, da sem se ponovnemu vabilu uredništva lahko odzval. Tako bodo nemara Snovanja v letošnjem letniku nekoliko obširneje zapolnila s temi rednejšimi pisanji vse doslej dokaj belo liso na svojih straneh — gledališče.

Ko smo razmišljali, kakšna naj bodo pisanja v Snovanjih o gledališču, ko smo imeli v zavesti, da se na Gorenjskem ustvarjalna gledališka dejavnost pojavlja v obliki amaterizma, z izjemo sedmih preteklih poklicnih let Prešernovega gledališča v Kranju, ko smo obenem vedeli, da takšna revija, ki izhaja enkrat v dveh mesecih ne more sprotno zapisovati vsega, kar se dogaja v amaterskih gledališčih, smo zlahka prispeli do misli, da bi bilo najbolj prav za začetek posvetiti nekoliko več pozornosti posameznim gledališkim amaterjem, ki so s svojim delom še zdaj prisotni v amaterskih gledališčih. Obenem pa lahko najbolj nepristransko in objektivno pričajo o zadnjih letih in desetletjih gledališkega amaterizma na Gorenjskem. V šestih Portretih igralca amaterja bomo, nikakor ne enciklopedično, skušali popisati šest različnih igralških osebnosti, ki po svojem dolgoletnem delu v amaterskih gledališčih na Gorenjskem sodijo med najstarejše predstavnike teh gledališč.

Vodila nas je misel, da bomo s pomočjo ljudi, ki bodo v sebi združevali stik med včeraj in danes, lahko razgrebli ded tiste resnice, ki je amaterizem ohranjala skozi dolga leta in ki ga ohranja še danes. Mogoče je, da nam bodo prav neposredna pričevanja ljudi, ki so desetletja svojega življenja ljubiteljsko posvečali gledališču, odstrnila tisto čudno koprino, ki vselej z nekakšnim romantičnim pridihom zastira pot jasnemu pregledu nad njihovim delom.

Metod Mayer

Metod Mayer, ki se je rodil 2. novembra 1896 v Kranju in vse svoje življenje v njem tudi živel, z izjemo nekaterih let študija na Dunaju, je prvi stopil na oder Narodne čitalnice v Kranju leta 1917. To se je zgodilo dve leti po gimnazijski maturi, maturi, ko je imel enainvajset let. Od tistih časov, pa vse do danes je bil s kranjskim gledališkim življenjem povezan kot igralec-amater in v času Čitalnice med obema vojnama tudi kot režiser.

Omenili smo, da je študiral na Dunaju. Tam se je vpisal na Exportno akademijo, bilo je leta 1920, vendar pravi, da ga je mnogo bolj mikala Ottonova igralska šola, tako da se je vpisal tudi tja in na exportne vede bolj in bolj pozabljal. V letih od 1920 naprej je vzgojil med kranjskimi srednješolci tudi dolgo vrsto plesalcev. Bil je diplomirani plesni učitelj in to učiteljevanje je opravljal še tudi po drugi svetovni vojni.

Od leta 1945 do leta 1958 je bil Metod Mayer v službi v Prešernovem gledališču v Kranju. Najprej kot arhivar in ekonom, po letu 1950 pa kot član igralskega zbora tedanjega profesionalnega gledališča vse do njegove ukinitve. Leta 1958 je odšel v pokoj, kar pa zanj ni pomenilo umik v kakšno drugo dejavnost. Nastopal je naprej, sledil življenju v gledališču in še lani igral v eni od predstav PG. Pravi, če mu bo zdravje dopuščalo, da bo še igral.

Spisek vlog bi bil zagotovo daljši kot celoten spis o njem na straneh Snovanj. Več kot štiristo jih je bilo, zadržuje. Nekako izdvojil je naslednje: Ulrik — Celjski grofje, Peter — Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Wurm — Kovarstvo in ljubezen, Zois — Visoka pesem, Forlipopoli — Krčmarica Mirandolina, Naletel — Matiček se ženi, Justin — Jakob Ruda, Lorenzo — Romeo in Julija, Jago — Othello, Ščilligoj — Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Altum Kan — Turandot (vloga, s katero je proslavil petintrideset let dela v gledališču leta 1952), Nerad — Veronika Deseniška, Sodnik — Deseti brat.

Metod Mayer bi pred dvema letoma lahko slavil 55-letnico svojega dela v gledališču, pa je — žal — ni. Zdaj pravi, da bo morda slavil jubilej leta 1977. Sodeč po njegovi radoživosti, iskrovosti misli, nenehnm in tvornem razmišljanju o gledališču danes, bo svojo šestdesetletnico dela zagotovo slavil. Seveda, če se bodo tisti, ki odločajo o slavjih, manj o jubilejih, ti pridejo sami od sebe in se jih ne da določiti, niti zanikati, spomnili, da bi bilo prav in primerno reči za šestdeset let gledališkega dela tudi kakšno toplo besedo zahvale in priznanja.

V okvir biografskih podatkov sodi tudi pripomba, da je Metod Mayer eden najstarejših igralcev na Slovenskem, če ne morda, po svojem delu, celo najstarejši.

Ni velikih in majhnih vlog

Moje načelo, pravi ves razgret, vznesen, da je besedam verjeti, da so trde in ostre in odločne, četudi skoraj ne v skladu z drobnimi očmi in nikakor s kakšno čokato in silno postavo, je ves čas bilo in bo: ni velikih in majhnih vlog. Vse so enake. Za vse je potrebno, seveda, če jih želiš napraviti dobro in v skladu s hotenji režiserja, veliko truda in volje. Ta režiser, ki ima v tretjem zlogu namesto sičnika šumnik, je še iz čitalniških časov. Tako so pravili režiserjem takrat. Zagotovo ne gre za kakšno napako v izgovorjavi. Pri Metodu Mayerju zares ne. Preveč vlog je odigral, da bi mu sičnik, ko je za šumnikom še vokal, lahko delal kakršnekoli preglavice. To je povedal ob koncu, ko sva prešla že skoraj vse njegovo življenje in ko je bilo predenj porinjeno vprašanje, kaj je pravzaprav tisto, kar ga loči od čitalniških let v dvajsetih letih tega stoletja. Veste, razlaga še bolj vneto, da besede dobijo že kar nekoliko piker in nekako žalosten prizvok, saj se najprej zamisli in naredi pomemben premor, prav pomanjkanje kolektivnega duha, ki ga je bilo v naših časih kolikor si ga hotel, je tisto, kar me ločuje od tedanjih dni. Danes vse nekam hiti in vsak ima tisoč svojih malih opravkov. Saj pridejo igralci v gledališče in igrajo, a ko je potrebno potem, da bi se skupaj čemu tudi odrekli, to pa ne. O, mi smo se odrekli marsičemu. Danes pa ni tako. Ljudje se pač nočejo odreči vsemu drugemu, kar jim ponuja življenje le zaradi gledališča. Ne rečem, saj delamo predstave, saj so dobre in uspešne in velike uspehe doživlja Prešernovo gledališče. Kaže, da je čas takšen, da v ljudeh ni vselej prisotna neka skupna volja.

Ko sva končala s pogovorom, ko je natresel predme goro papirjev, ki so vsi tako ali drugače povezani z njegovim gledališkim delom, v obliki lepakov, gledaliških listov, pisem in uradnih dokumentov, fotografij in vseh mogočih ostalih reči, ki so edine ostale za njegovimi vlogami, se je nenadoma domislil, da je pozabil še nekaj. Spomnil sem se Ivana Cankarja; nisem vam povedal, da sem ga poznal. Bilo je v času 1. svetovne vojne, skupaj sva bila v vojašnici. No vojak ni bil, in rečem vam, človeka s tako ostrim jezikom vse življenje nisem srečal. Ne, takšne pikrosti v resnici nisem spoznal ne prej, ne kasneje.

Zdi se, da je od tedaj minilo ne le pol stoletja, pač pa stoletje in več. Kaj vse se ni spremenilo, kaj vse se ni zgodilo od tistih časov sem, v leto 1974. No, Metod Mayer je vsemu temu sledil, živel in spremljal sam teh petdeset let napredka človeštva, ki mu skoraj zanesljivo ni primere v naglici razvoja v vsej zgodovini moderne civilizacije.

Oh, bilo je hudo, res, včasih je bilo res hudo. Ni bilo delavnice, kjer ti naredo sceno, ni bilo krojačnice in bogatih fundusov s kostumi. Vse smo morali narediti sami. Tekste smo dobili, to je res. In vselej smo jih prepisali. Da, v začetku smo jih prepisovali kar z roko, šele kasneje na pisalni stroji.

Zdaj sem, po dvajsetih letih, spet v svojem stanovanju, v hiši, kjer sem se rodil. In pripoveduje naprej, ves razvnet, ko ga vprašujem, kje je pravzaprav tisti prvi oder, na katerega je stopil, da potlej ni več mogel z njega, ko ga je venomer vleklo spet nazaj; tu, v tej hiši, danes je to Titov trg 5, je bila dvorana Narodne čitalnice. Se kot otrok sem ves čas letal okoli tega odra in tudi že kot otrok nastopal. No, jaz pravim, da sem začel leta 1917, čeprav je resnica, da sem igral že prej. In to je tako, v hiši si, letaš okrog odra, nekdo te pokliče, te postavi nanj, pa ostaneš na njem vse življenje.

Med mnogimi dokumenti, ki jih Metod Mayer skrbno hrani, a marsikaj mu je uničil okupator

v II. svetovni vojni, saj je dovolj znano, da so Nemci kmalu po svojem prihodu v Kranj odvlekli ves arhiv Čitalnice, da se je izgubil in da ga nikdar ni bilo več videti, je še na prav posebnem mestu potrdilo njegove amaterske gledališke dejavnosti, ki mu je vstalo v redno delovno dobo vsa predvojna amaterska leta. Pri Čitalnici sem imel honorar, pripoveduje, in s tem honorarjem sem živel. Imel sem plesne vaje, in tudi s tem sem se preživljal.

Z Narodno Čitalnico v Kranju, teh dvajset let dela in prva povojna leta, ko je bil med ustanovitelji Mestnega gledališča, ki se je kasneje preimenovalo v Prešernovo gledališče in ki je nastalo po združitvi Delavskega odra in Narodne čitalnice, je zvezano njegovo najlepše obdobje v življenju. Odtod tudi reko, ki ga je vodilo tudi kasneje skozi delo v gledališču; iz čitalniške izkušnje tako rekoč.

Z vozom smo šli, vse kulise na voz, pa smo šli, v Tržič. Kulise, furman, kostumi, rekviziti, igralci. Lojtnik je bil, pa v Tržič in z vozom tudi nazaj, govori kot da je to nekaj najbolj preprostega, vsakdanjega, kot da se človeku danes to ne zdi skoraj nemogoče, da je bilo tako. No, najbolj zanesljivo je bilo tako, še pove in nič se ne zamisli. Spomin, ki ljudi v njegovih letih kaj rad prevara, je pri Metodu Mayerju še zmeraj tako živ in nezmotljiv, da bi mu težko našel vrstnika celo med dvajsetletniki. Križanke, ki jih rešujem, to je tisto, kar me drži pokonci. Ko križank ne bo več, ko mi bodo te zasmrdele, bo z menoj konec. Pa ni videti, da bi se ta konec kaj kmalu zgodil, saj mu ne uide nobena ugankarska igra. Kviz, ki ga vodi Milan Kalan in Milanka Bavcon na televiziji, reši že kar v reviji in potlej le še primerja rezultate ob oddaji.

Doma so mu pravili komedijant. Tako so mu rekli zaradi tega, ker je pač vse dni in tudi noči prečepel v Narodni čitalnici. Ko ni bilo vaj, je urejal arhiv in obratno. Tudi prespal je v njej veliko noči, zlasti potlej, ko je imela Čitalnica svoje prostore v Narodnem domu. Dva kavča, tako reče in se smeje zraven, sem dal skupaj, se pokrili s kakšno cunjno, da me ni preveč zeblo, zeblo pa nas je velikokrat, in sem spal. Se je zgodilo, nadaljuje, da sem prišel domov, pa mi je brat zaprl vrata, ker sem prišel sredi noči. Le še glas sem slišal, ki je pravil, da naj ostanem kar tam, kjer sem bil vse dolej.

V začetku, v tistih prvih čitalniških letih ga niso domači preveč razumeli. Celo prikrival jim je, da z eksportom, ki ga je odšel študirat na Dunaj, ne bo nič. Vprašam ga, kaj je tisto, kar ga je pravzaprav gnalo h gledališču, pa mi najprej pove, da je to težko povedati. Nekaj je bilo v meni, izreče, pa bolj težko. In ko se grebem naprej, ker me to snekaj ne zadovolji preveč, saj mu pravim, da v ta snekaj ne verjamem in da bo to že treba razrešiti za portret tudi nekoliko drugače, se zelo globoko zamisli. Tako zelo, da nekaj časa nič ne govori in ko že hoče povedati, kaj je tisto, mu beseda kar nenadoma spet zastane in je molk in tišina in njegova žena tam v kotu, ki bere knjigo in ki, tako je videti, ne posluša, kaj se pogovarjava, pa se izkaže, da prav vse posluša in naju kasneje tudi dopolni. Potem le pove; nekakšen nagon, nagon je v človeku, ki ga žene h gledališču. Mene, tako se mi zdi, je ta nagon venomer gnal k njemu in zato sem delal v njem vse svoje življenje.

Ciril Debevec, režiser, ki mu slovenska gledališka zgodovina pripisuje največ zaslug za tako imenovano evropskejšo slovenskega gledališča, je za devet igralcev, ki so jim pravili devetperesna deteljica in ki so ob ustanovitvi Prešernovega gledališča, kot poklicne ustanove, tvorili temelj tej ustanovi, dejal, da bi z njimi lahko pripravil kakršnokoli predstavo. To so bili igralci, amaterji, ki so se igralskega dela naučili v Čitalnici in na Delavskem odru v Kranju, in med to deveterico je bil tudi Metod Mayer. Takoj po osvoboditvi, nadaljuje Mayer svoje pripovedovanje, sem bil med tistimi, ki so poskrbeli za združitve vseh tistih, ki so lahko po svojem znanju in izkušnjah pomenili zadostno osnovo za enotno gledališče. Tako je Metod Mayer prvih pet povojnih let, spet skoraj dobesedno tudi spal v gledališču. To so bila viharna leta, polna dela in zanosu, se smeji, da gre smeh kar malo naokrog in da ostane kar nekaj časa še na oknih in stenah, preden se do kraja izgubi. In iz tistih pet let dela, to je zdaj že zgodovina kranjskega gledališkega življenja, se je lahko rodilo poklicno gledališče. Samo iz tistih petih delavnih let in iz naših bogatih izkušenj. Vsi, od Hlebša, Oca s Krana s psevdonomom, do Cegnarja, Fugine, Vajta, Eržena, Reša. Skratka, vsi smo delali že tudi pred vojno. In ker je bila takšna osnova, takšen fundament, ker so bile naše predstave v prvi petletki na visokem, dobesedno profesionalnem nivoju, se je lahko ustanovilo poklicno gledališče leta 1950. Če bi tega ne bilo, bi tudi poklicnega gledališča ne bilo, to mi lahko verjamete, izgovori resno in s tefo, da mu gre verjeti.

Potem, po letu 1950, ko je bil Metod Mayer, po več kot tridesetih letih amaterskega gledališkega dela, prvič zaposlen in redno nastavljen v poklicnem gledališču, je šlo mimo njega z bliskovito naglico osem let pravega, legaliziranega profesionalizma. Amaterji, ki smo se zaposlili, pripoveduje, v poklicnem gledališču, smo opravili trime-

sečni tečaj. No, jaz sem bil tedaj nekaj bolan in ga nekaj časa nisem obiskoval, pa so me kljub temu radi vzeli v službo.

Tu, v teh letih, ko je bil Mayer pravi profesionalni igralec, sva našla tudi možnost, da nekoliko preveriva misli o profesionalizmu in amaterizmu v gledališču, da soočiva nekaj mnenj, ki ti dve kategoriji ločujeta. Mayerju, tako je trdno prepričan, ni mogoče deliti gledališča na dve različici. Zanj ni amaterskega gledališča in profesionalnega gledališča. Igralec, reče, je en sam in amaterski igralec lahko svojo vlogo poda večkrat veliko bolj doživeto, kot profesionalni igralec. Razlike seveda so, a le v odnosu do dela. Profesionalci imajo redne vaje, več časa za izpopolnjevanje in to daje seveda pri njih tudi boljše rezultate. Toda, v načelu, se razvname, razlik ni. In zgodilo se je, potrdi kar je rekel, da sem videl amaterskega igralca v vlogi, ki je bila na visokem profesionalnem nivoju.

Izreči kakšen pomislek ob takšni trditvi bi bilo napak, vsaj takrat, ko gre za pogovor s človekom, ki je rasel in zrasel v igralca v petdesetih letih na amaterskih odrih in ki je imel sposobnost soočanja z delom tudi v poklicnem gledališču. Toda, priznava sam, kaj pogostokrat se to z amaterskim igralcem, ki bi dosegel visok profesionalni nivo, ne zgodi, saj imajo amaterji vselej tudi svoje službe, svoje delo, svoje obveze.

In potem me še posebej zanima, kaj je tisto, kar je storilo konec Prešernovemu gledališču po osmih letih profesionalnosti. Mayer pravi, da ne verjame, da je bil posredi denar. Denarja je bilo baje takrat dovolj. Pripoveduje, da je govoril z ljudmi, ki so v tistem času vneto zagovarjali ukinitve profesionalnega gledališča, jo dosegli, pa jim je bilo kasneje, in ne mnogo kasneje, že žal za korak, ki so ga storili. Ne vem, kaj jim je bilo, tem političkom, saj smo imeli dober ansambel, homogen, mlade ljudi s končano igralško Akademijo, ki so prihajali k nam; prav vse bi lahko igrali, kar nam bi prišlo na misel, takšen ansambel smo bili. In Kranj, kot regija z dovolj denarja, bi lahko še danes imel svojo profesionalno gledališko ustanovo.

Potem Mayer nekaj časa, po ukinitvi profesionalnega gledališča, ni igral, kakih šest let ne. In spet se je zgodilo, da ga je tisti nagon, kot mu sam pravi, nagon do gledališča kot ga imenuje, gnal nazaj na oder, da je v letu 1965 zaigral pod režiserskim vodstvom Petra Malca sodnika v Desetem bratu. Veste, reče, Peter Malec ima tudi mnogo mnogo zaslug, da smo imeli v Kranju poklicno gledališče. Zato, ker sva bila prijatelja, mi nisem mogel odreči, ko je prišel in me prosil, da naj se vrnem.

Toda Metod Mayer bi se vrnil v gledališče, četudi bi bila zamera še veliko večja in četudi bi ga ne prišel prositi prijatelj, naj spet stopi na oder. Eno celo življenje ne odtehta zamera ob takšnem ukrepu, kot je bila ukinitve tedanjega profesionalnega gledališča. Zamera gor ali dol, bil je posredi nagon in Mayer se je vrnil in spet igral.

In bilo je v pretekli sezoni, ko je igral v Javorškovi Deželi gasilcev. In letos ga bomo za gotovo spet videli vsaj v eni od uprizoritev Prešernovega gledališča, na katerega razvoj in razrast, kot pravi, gleda z zaupanjem in vero. Tu so uspehi, pripoveduje, tu je vendar tudi veliko ustvarjalne volje in nuje, in prav je tako.

Nekaj malega granice sem Metodu Mayerju nalil v njegova razmišljanja, ko sem ga vprašal, če se je zgodilo v teh sedemindesetih letih njegovega gledališkega dela, da je dobil za svoje delo kakšno uradno priznanje, kakšno diplomu, plaketo, nagrado, posebej zdaj, ko smo v zadnjih letih na republiškem in občinskih nivojih vendarle delili tudi nagrade amaterjem za njihovo ustvarjalno delo v amaterskih gledališčih. Pa pravi, da se to ni zgodilo in videti je nekoliko zagrenjen, kot da bi imel v ustih besedo, ki jo bo še izrekel, pa jo raje pogoltne. No, pa je le povedal. Veste, reče, človeku se zdi zamalo. Saj ne gre za kolajno, res ne. Toda pogledajte, delal sem petinpetdeset let, ves čas živel skoraj dobesedno samo za gledališče, marsikaj tudi dobro opravil, pa so pozabili name. Drugih, mnogo mlajših, so se spomnili, mene so obšli. Nikdar nisem rini v ospredje, se rad izpostavljaj. Toda, če gre za to, komu gre za delo kakšno priznanje, potlej bi rad da ljudje ne gredo mimo mojega dela.

In zdi se, da ima Metod Mayer zelo prav. Ne zaradi tistih znanih resnic, da le delo naredi človeka, pač pa p. sprosto zato, ker je s svojim delom vsadil v resnici velik kamen v gledališko življenje nekega mesta. Samo zaradi tega in v resnici ne zaradi kolajni!

V začetku tega spisa sem zapisal, da je Metod Mayer imel v letu 1952 svojo slovesnost. Pokazal mi je velik kup telegramov iz vseh jugoslovanskih gledališč, kjer so mu v njih čestitali k njegovi petintridesetletnici gledališkega dela. Igralka Mihaela Šaričeva mu je tedaj napisala dolgo pismo, ker sama ni mogla priti na jubilejno predstavo v Kranj. Šaričeva je Mayerjevih let, njegova generacija tako rekoč, igralca, ki je ne bo mogla obiti nobena slovenska gledališka zgodovina. Prav je, da ta spis o Metodu Mayerju, igralcu, amaterju, velikemu ljubitelju gledališča in neutrudnem delavcu v njem, končamo s citatom iz tega pisma. Tako mu piše:

Tako rada bi bila navzoča pri Vašem slavju. 35 let — to je lepa doba. 35 let udejstvovanja na amaterskem odru — razen zadnjih dveh let, ko je vaše gledališče poklicno, to je morda še težje kakor 35 let poklicnega teatrovanja. Zato je treba res veliko ljubezni in poštvalnosti, veliko idealizma — poleg daru.

Ni bil večer in ni sonce zahajalo, ko sem odhajal od Metoda Mayerja. Bil je še dovolj svetel dan, da sem zlahka našel pot po stopnicah navzdol na kranjsko tržnico, nad katero stanuje. In tudi vtisa, da sem se srečal s čim, kar je posebno in nečloveško, enkratno in nenavadno, nisem imel. Bolj se mi je zdelo, da sem se pogovarjal preprosto z nekom, ki je zdaj v 77. letu še zmerom tako zelo prisoten, da se zdi vse, kar pripoveduje, kot da bi se zgodilo tukaj in zdaj. In to je tisto, kar bo Metoda Mayerja zagotovo še gnalo po gledališkem odru. Sam pravi temu nagon. In nagonu, kakršenkoli že je, se ljudje ne moremo izmkniti.

Božo Šprajc

Kmečka naselja v Dolini

ZGODOVINSKI ORIS

Zgornja savska dolina ali kar Dolina, kot jo imenujejo domačini, je vložena med Julijske Alpe in zahodne Karavanke in sega od komaj zaznavnega razvodja pri Ratečah do Most pri Žirovnici. Prebivalci imenujejo sami sebe Dolinci, v primeri s Poljci, kakor imenujejo prebivalce iz ravninskih vasi.

Dolina je ena izmed redkih naših gorskih dolin, ki so bile pozno naseljene. Po dosedanjih ugotovitvah zgodovinarjev je starejša naselitev segala le do Jesenic, zahodno od te naselitvene meje je bila prostrana gozdnata pokrajina (1).

Domnevno je še v antični dobi vodila tod manj pomembna tovarna pot čez Korenski prelaz. (2) Vsekakor nam najnovejša arheološka izkopavanja v podružnični cerkvi sv. Tomaža v Ratečah obetajo nova pričevanja, ki bodo gotovo pomagala osvetliti zgodovinsko podobo Doline. Ugotovitvam zgodovinarjev o zgodnjem nastanku naselja v Ratečah napovedujejo prav najnovejša arheološka odkritja nove dimenzije.

Poleg Rateč so se v prostoru zahodno od Jesenic razmeroma zgodaj razvili še naselja na Dovjem in v Mojstrani. (3)

Do okrog l. 1200 je Dolina v cerkvenem pogledu spadala k prafari na Rodinah. (4) Šaljive zgodbe, ki pripovedujejo, kako so pozimi Ratečani sušili svoje mrtve, jih shranjevali v skrinjah na podstrehi, ali kako so jih zakopavali v sneg in jih potem na pomlad vozili pokopavat na Rodine k cerkvi sv. Klemena, imajo svoje zgodovinsko jedro. Pripadnost Doline rodenski prafari v srednjem veku dokazuje tudi patrocinij sv. Klemena v podružni cerkvi sv. Klemena v Mojstrani. Rateče so morale biti naseljene vsaj pred koncem 12. stoletja, ko se je sedež prafare iz Rodin prenesel v Radovljico.

Leta 1033 je v zgodovinski listini prvokrat sporočeno ime Dovje, v sredini 12. stoletja so bile tu le štiri kmetije, do konca 13. stoletja (do l. 1291) pa so se razvile v trdno gruntarsko vas. Na ozemlju takratne dovške županije se l. 1291 omenjajo tudi štirje polsvobodni kmetje-prazniki, ki so jih bremenile samo dajatve v železu. Blaznik jih stavlja v Mojstrano. (5) Zаметki fužinarsko-kmečke naselbine v Mojstrani so torej prisotni še l. 1291. Ta svoj dvojni

Podkoren, glavna vaška ulica s kmečkimi domovi

značaj je naselje obdržalo tudi na svoji kasnejši razvojni poti vse do osemdesetih let 19. stol., ko je fužinarstvo v Mojstrani dokončno zamrlo. (6)

Mlajša kolonizacija Doline je v zvezi z naselitvenimi gibanji, ki so v 13. stol. in vse do sredine 14. prihajala s Koroškega. Tedaj je koroški živelj prodiral v gorske doline, krčil gozd in pridobival svet za pridelovanje živeža in za potrebe živinoreje, pa je tako prišel tudi v slabo naseljeno dolino Save Dolinke. Z naseljevanjem s koroške strani se je v Dolini širil vpliv cerkve z one strani Karavank. Dolina je prišla v delokrog prafare Marije na Zilji, šele l. 1362 sta bila Kranjska gora in Dovje priključeni k radovljiški fari. Naselitveni tok s Koroškega se je umiril šele po hudem potresu l. 1348, ko je used z Dobrača zasul številne koroške vasi. (7) Nekako v tem času se je odprl v Dolino nov val kolonizacije z gorenjske strani. Živa kolonizatorska vnema Ortenburžanov z Lipniškega gradu pri Radovljici je gnala gorenjske rovtarje ob Savi navzgor vse do Kranjske gore. Lipniški gospodje so načrtno pospeševali razvoj fužinarstva na svojem območju; prav s tem v zvezi so se razvile tudi fužinarske naselbine v ožji okolici Jesenic. (8)

Mlajše poreklo naselij razkrivajo že imena kot so Jeseniški rovt, Javorniški rovt, Plavški rovt. Beseda rovt je spačenka iz nemškega imena »gereut«, ki pomeni krčevino sredi gozda. Ime Planina pod Golico čisto določeno pove, da je bila tu najprej pašna planina. Tudi domače ime Rute za Gozd-Martuljek in Rutarji za prebivalce te vasi sta spačenki iz nemškega izraza za krčevino. V listini iz l. 1748 se imenujejo kmetje v Gozdu in na Srednjem vrhu še vedno rovti in ne hube, kakor se imenujejo kmetje v razvojno starejših vaseh. (9) Mlajši nastanek naselja v Kranjski gori osvetljuje morda domače ime za vaščane. Dolinci jih še vedno imenujejo Borovci in razlagajo to ime tako, da so se novi naseljenci naselili na krčevini v borovem gozdu. V okolici res najdemo nekaj ledinskih imen: Boriči, Zaborovje, Borovje.

Melik in za njim drugi dopuščajo tudi možnost, da je kraj dobil ime po koroških priseljencih, ki so prišli s koroških vasi s podobnim imenom. (10) Poleg uradnega imena Crainberg najdemo v listinah tudi domače ime Borovska vas, torej je moralo biti to ime precej bolj živo v rabi. Od kod tedaj ime Kranjska gora? Od 13. stoletja dalje je Creina mons ali Crainberg ime za

Dovje, pogled na osrednji in zahodni del naselja

Karavanke. Šele v sredini 19. stoletja so to gorsko skupino na meji med Koroško in Kranjsko začeli — pod vplivom oživljanja klasične kulture — imenovati po grškem imenu Karavaykos. Naselje pod gorskim grebenom je dobilo njegovo srednjeveško ime Crainberg-Kranjska gora, podobno so na drugi strani grebena začeli poimenovati koroško vas Strmec. (11) Na podoben način je vas Podkoren dobila svoje ime po gori Koren, ob katere vznožju se je razvila. Zaselek v jugovzhodnem delu vasi, kjer je bila vsaj od 17. stoletja dalje cestna uprava z deželno mitnico, imenujejo še danes Spodnji Koren. Vaščani niso Podkorenci, ampak Kórenci, pa tudi ime Podkoren izgovarjajo s poudarkom na drugem zlogu.

V vseh vaseh od Dóvjega do Rateč je ohranjeno izročilo, da so te kraje naselili Korošci. Na Dóvjem in v Ratečah pripovedujejo domačini, da so se najprej naselili koroški pastirji. Koroške planine res segajo na južna pobočja Karavank. (12) Ratečani in Dóvžani naštevajo celo imena najstarejših hiš v vasi. Zanimivo je, da stoje vse te hiše v trdnem gruntarskem delu vasi. Tudi to govori izročilo v prid, saj je znano, da predstavljajo gruntni starejše jedro vasi in da so kajže razvojno mlajše.

Za koroško poreklo prvotnih naseljenčev v Mojstrani govori tudi dejstvo, da so mojstranski fužinarji častili kot svojo zaščitnico sveto Hemo. (13)

Zgodovino naselitve v dobršni meri osvetljuje dialektološka podoba Doline. Glede narečij je to nenavadno zanimivo področje. Od Jesenic do Rateč se srečujemo s tremi govornimi skupinami. Ratečani govorijo tipičen koroško-ziljski govor, kar kaže na to, da so Rateče naselili Ziljani. Od Podkorena do potoka Belice (vzhodno od Dóvjega) se širi območje druge govorne skupine, ki jo jezikoslovci označujejo kot kompromis med koroščino in gorenjščino. V njem so se ohranile le najbolj izrazite, že izoblikovane poteze koroških dialektov, druge pa so se izgubile v poplavi gorenjskih narečnih inovacij; le-te so posledica kasnejšega gorenjskega priliva prebivalstva. Vzhodno od potoka Belica govorijo gorenjščino. Vendar se od čiste gorenjščine po dveh dolenskih refleksih za starocerkenoslovanski o in e (npr.: nouč za noč, sneig za sneg) loči dovško-mojstranski govor. Govorni posebnosti so namreč sem prinesli dolenski freisinski kolonisti s Krškega polja. (14)

Dolina je najprej pripadala gospostvu Ortenburžanov. Nasledili so te posesti Celjani, ki so leta 1431 zgradili belopeški grad Weissenfels. Ko so Celjani izumrli, je vsa njihova posest postala del deželno knežje posesti. Jeseniška cerkev stoji na črti, ki je razmejevala belopeško in briksenško-blejsko posest. Dolinci so bili neposredno podložni graščini v Beli peči, vse do zemljiške odveze leta 1848. (15) Kot enklava sredi te posesti pa se je stoletja vrivalo ozemlje dovške županije, ki je pripadalo freisinskega gospostvu v Škofji Loki. Loški gospodje, ki so imeli svoje posesti tudi na Dolenskem — na Krškem polju, so očitno naseljevali na Dóvjem podložne kmete z Dolenskega, kar dokazuje živ ljudski govor; tako kot nekatera osebna imena dokazujejo, da so na Dóvje privabili celo kmete s Tirolskega. (16)

Dolina je kot obrobna regija prometno odprta proti severu in proti zahodu na svoji zgodovinski poti sprejemala nove priseljence tako romanskega kot nemškega porekla. To dokazujejo nekatera osebna imena. Naseljevanje z italijanske strani je najtesneje povezano s fužinarstvom. Tuj element tod vendar ni bil tako močan, da bi mogel v večji meri vplivati na njeno narodopisno sliko. Krajevna in ledinska imena so slovenska.

Kranjska gora z dolino Pišnice, l. 1963

NASELJA

Večina naselij se je razvila v dnu doline, med njimi so Rateče najvišje ležeča vas (870 m). Zrasla so v območjih, kjer se odpirajo pod vrhove Julijcev kraje, izrazito alpske doline. Tudi sem je širil človek svoj življenjski prostor. Kultiviral je svet za potrebe svojega gospodarstva. Prav ob vhodu v dolino Vrat se je razvila Mojstrana, Kranjska gora je zrasla na prostoru, kjer se odpira dolina Pišnice, Rateče pa v bližini vhoda v dolino Planice. V obdobju mlajše kolonizacije se je človek naseljeval na prisojnih, a strmih pobočjih Karavank. Na ozkih pregibih je med Kranjsko goro nastala manjša, izrazito gruntarska naselbina na Srednjem vrhu (960 m), nad Dóvjami pa samotna kmetija Sedučnik ter fužinarska naselja nad Jesenicami.

Naselja že z zunanjo podobo opozarjajo na svoje starejše ali mlajše poreklo. Raztresene vasi in samotne kmetije so odsev mlajše naselbinske miselnosti, ki si ne prizadeva več ustvarjati bolj kolektivno začrtanih naselbinskih in gospodarskih ambientov. Mlajša naselbinska načela so se najbolj plastično izrazila v oblikah gorskih samotnih kmetij ali zaselkov s pripadajočim zemljiščem v enem samem kosu — v celku.

Kmetije na Srednjem vrhu so povsem samotni naselbinski in gospodarski organizmi. Take kmetije najdemo tudi v gorskih naseljih nad Jesenicami pa celo v okviru mlajših naselij v dnu Doline — v Gozd-Martuljku. Naselbinska samostojnost takih kmetij je dobila svoj izraz tudi v katastrskih mapah; vsaka od njih je zaznamovana z njenim domačim imenom.

Nedvomno so mlajše oblike naselij v gorskem svetu pogojene tudi z njegovimi specifičnimi reliefnimi značilnostmi. Toda raztresena naselja so v času mlajše kolonizacije nastajala tudi v dnu Doline. Gozd-Martuljk je primer dolge raztresene vasi. Domovi ali zaselke skupine domov so razmetani v ozkem pasu na obeh straneh osrednje dolinske poti, ki je očitno kazala smer v tlorisnem razvoju te vasi.

V dnu doline prevladujejo vasi gručaste oblike, ki so po svoji tlorisni zasnovi in svoji vlogi v oblikovanju kulturne pokrajine mnogo bolj zanimive. Že na zunaj so bile strogo začrtane razmejitve med naselbinskimi in obdelovalnimi površinami. Stavbna parcelacija je gosta, zato

so naselja strnjena. Pripada jim polje, razdeljeno v grude in neprave delce. Sistem zemljiške razdelitve se kaže že v zunanji podobi naselja kot celote. Zelo plastičen izraz dobi v skupinah kozolcev, postavljenih navadno v ožje ali širše obrobje vasi. (17) Vsak gospodar si je postavil »stog« na svojem mestu. S svojimi dimenzijami, bolje s številom oken — »bran« opozarjajo na večjo ali manjšo gospodarsko moč lastnikov; stogovi, zlasti oni, ki so postavljeni v skupinah, so značilne arhitektonske dominante v pokrajini in se bolj ali manj vraščajo v zunanjo podobo vasi. Posebno slikovite so skupine stogov v Ratečah v zahodnem obrobju vasi, pa na travnikih pod Dóvjami ter v Mojstrani.

Vtis neurejenosti, ki ga s svojo zunanjo podobo zbujajo te vasi, blede ob analizi notranje organizacije vaškega prostora. Prilaganje konfiguraciji zemljišča je značilna prvina v oblikovni podobi naselja. Vendar se v njih strnjivosti in tlorisnem razvoju vzdolž vaške poti zrcalijo še druga oblikovna hotenja, ki so ustvarjala bolj organizirane naselbinske oblike.

V tlorisni zasnovi vseh gručastih vasi zahodno od Jesenic (izjema je le Mojstrana) ugotavljamo določene skupne poteze. Če izločimo starejša, gruntarska jedra vasi, dobimo zanimivo sliko. Gruntarski domovi so praviloma postavljeni ob glavni vaški poti, ki je hkrati del osrednje dolinske poti z značajem širše medkrajevne povezave; čez Koroško prelaz povezuje Dolino s Koroško, skozi Rateče pa s sosednjimi deželami na zahodu. V njenem neposrednem vplivnem območju se je razvijalo tudi naselje na Dóvjem, saj je bila prvotna dolinska pot speljana skozi vas. Današnja smer ceste čez dovško polje je nastala šele l. 1829, kar dokazuje poleg ljudskega izročila tudi navedena letnica, ohranjena na cestnem mostu nad globeljo. V tlorisni zasnovi gručastih vasi izstopa lokacija cerkve. Praviloma je postavljena ob glavni vaški poti v širšem ali ožjem območju gruntarskega dela naselja. To velja tudi za Rateče, saj je cerkev sv. Tomaža z ohranjenimi romanskimi stavbnimi prvini starejša od cerkve sv. Duha, ki stoji na dominantnem prostoru ob

(Nadaljevanje na naslednji strani)

glavni vaški poti v vzhodnem delu naselja. Domnevno je bila glavna pot, ki je povezovala Dolino s Trbižem speljana mimo cerkve sv. Tomaža, če se opremo na ljudsko izročilo, ki pravi, da Turki niso šli na Koroško po običajni poti mimo cerkve sv. Tomaža, ampak po drugi strani. Dejstvo je, da se gruntarsko jedro vasi nadaljuje v jugozahodnem delu vasi prav v današnji stranski vaški ulici, ki vodi do cerkve sv. Tomaža. Domačini jo imenujejo Tomas gase. Pred stoletji je bila znana romanska cerkev. (18) S tako zgodovino cerkvice sv. Tomaža je povezan tudi večji pomen poti, ki vodi mimo nje. Cerkve so nepogrešljive arhitektonske dominante v zunanji podobi naselja. V Kranjski gori pa se v večji meri vključuje v oblikovanje notranjosti vaškega prostora, posebno še, odkar se je širilo naselje proti zahodu in je prvotno bolj ali manj obrobno mesto cerkve povsem zbledelo.

V tlorisni zasnovi vseh gručastih vasi je dalje značilen odprt vaški prostor — gorica, ki je pravzaprav samo razširjena osrednja vaška pot. Gorice so izoblikovane zato v starejših gruntarskih jedrih vasi. Vaško drevo lipa ali pa oreh je organski likovni poudarek tega prostora. V Podkorenu je nastala gorica na križišču, kjer se od korenske ceste odcepi pot proti Ratečam in Trbižu. Mogočna lipa, ki še stoji na korenski gorici, je zdaj obita s številnimi smerokazi. Na goricah se je zbirala srenja (v Podkorenu poznajo za to vaško skupnost izraz sosednja), kadar je bilo treba reševati skupna srenjska vprašanja. Poseben družben pomen tega osrednjega vaškega prostora se zrcali v rateški zbadljivki. Nastala je okoli leta 1930, ko so Korenci in Borovci prodali svojo planino na Vršiču Italijanom. Korenci, Borovci so taki ljudi sa garica predali za an masl sali.

Gorica je v tem primeru pojmovana kot vsa srenja, sosednja, ki je bila lastnica planine na Vršiču.

Na gorici so se zbirali vaški fantje k večerni pesmi, bila je nedeljsko zbirališče vaščanov.

Gorica in glavna vaška pot ob njej je bila prizorišče vaških sejmov. V Podkorenu še vsako leto na nedeljo po sv. Mihaelu, ko imajo Korenci svoje žegnanje, navlečejo v zgodnjih jutranjih urah na gorico vozove in podobno.

Ta tradicija je imela v svojih začetkih pomen protesta proti cerkvi, ki je dosegla, da so Korencem zaradi slabega vedenja ob sejnih prepovedali prirejanje le-teh.

V Kranjski gori se je gorica izoblikovala ob farni cerkvi in je bila združena z njo v farno središče. Še do nedavnega je na tem prostoru vsako nedeljo zjutraj občinski sluga obveščal domačine o občinskih novicah. Kasneje sta gorica in glavna vaška pot postali prizorišče velikih borovskih sejmov, ki so sloveli po vsej Dolini in tudi zunaj nje. Privabljali so tudi Trentarje in Bovčane. S kramarskimi sejmi so bili povezani tudi veliki živinski sejmi. Vsako leto so v Borovsko vas prignali svojo drobnico Trentarji in Bovčani po slabi poti čez Vršič, saj so današnjo cesto začeli graditi šele med prvo svetovno vojno. Pravico prirejanja letnih in živinskih sejmov so dobili Borovci šele l. 1848. (19) V listini iz tega leta je zapisano, da smejo prirejati letni (t. j. kramarski) in živinski sejem v Kranjski gori vsako leto na prvi ponedeljek v oktobru, torej na ponedeljek pred farnim žegnanjem! Kar pomnijo domačini so bili posebno pomembni kramarski sejmi; »kramarski štanti« so stali ob cesti vse od Razorja do Balkana. Po drugi vojni sejmovi niso več prirejali. Gorice so kasneje dobile velik pomen tudi v

Mojstrana z Grančiša, severno pogled na dovška polja in zahodni del vasi s cerkvijo

vsakdanjem gospodarskem življenju Dolincev. Na goricah so še do nedavnega stala vaška korita s studenčno vodo, ki so jo zbirali v lesenih rezervoarjih, t. i. keštih nad vasjo. Kdaj so ta korita začeli postavljati, lahko samo domnevamo. V Ratečah so imeli na gorici skupno vaško korito že l. 1868. (20) Korenci so ga dobili šele ob začetku našega stoletja, na Dovjem pa so v istem času zamenjali staro leseno korito z betonskim. Tu se je zbirala pitna voda za ljudi in živino.

Prostor, ki je bil nekaj prizorišče skupnega vaškega socialnega in gospodarskega življenja, je zlasti v obdobju po 2. vojni izgubljal svoj prvotni pomen, gorice so v zadnjem času spremenjene v avtobusna postajališča in parkirišča (Rateče, Podkoren, Kranjska gora).

Po svoji tlorisni zasnovi se od drugih gručastih vasi razlikuje Mojstrana. Neznamen gruntnarski del naselja se je l. 1317 izoblikoval ob Bregu v njegovem vzhodnem delu. Na vsej svoji zgodovinski poti Mojstrana ni presegla skromnega števila petih gruntov. Mojstranska cerkev je v primeri z drugimi vasmi postavljena v vzhodnem obrobju gruntarskega polja, ob poti, ki je nekaj gotovo imela značaj glavne komunikacije, ki je povezovala naselje z osrednjo dolinsko potjo.

Skromna gruntnarska naselbina gručaste oblike, zlasti pa še dejstvo, da je Mojstrana nastajala na ozemlju starejše vasi Dovjega sta vzrok, da nima izoblikovanega vaškega prostora. Ga ni potrebovala, z Dovjami je bila združena v skupno srenjo.

Razvoj naselja v Mojstrani je pospeševalo zlasti fužinarstvo, zato se je razvila v izrazito kajžarsko vas. Pomen železarstva za socialno strukturo Mojstrane osvetljujejo zgodovinski podatki. Na ruralnem Dovjem se je l. 1630 število kmetov in kajžarjev gibalo v razmerju 1:1, v Mojstrani pa v razmerju 1:8. Do l. 1827 se to stanje na Dovjem ni bistveno spremenilo, v fužinarski Mojstrani pa je doseglo razmerje 1:12. (21) Tlorisni razvoj naselja v Mojstrani je uravnavala predvsem struga Bistrice, ki je poganjala kolesa številnih fužin.

Z razvojem kajžarstva se je posebno v 16. stoletju močno povečal obseg naselij. Ob ustaljenih vaških organizmih so se od 16. stoletja dalje razvijale strnjene naselbine vaške revščine. (22) Poglavitni gibal v razvoju kajžarstva v Dolini sta bila

fužinarstvo, ki je vključevalo tudi veliko število oglarjev ter pot čez Korenski prelaz. Značaj ene od najpomembnejših trgovskih zvez iz notranje avstrijskih dežel k Primorju je Korenska pot dobila šele v 1. polovici 18. stoletja, potem ko sta bili l. 1725 Trst in Reka razglašeni za svobodni pristanišči. (23) Vendar se je moral še pred tem del prometa zlivati tudi čez Korenski prelaz. V 1. polovici 17. stoletja, ko so se v Kranjski gori začele pisati matične knjige, je prvokrat sporočeno ime carinika iz Podkorena. Ohranjeno stavbno gradivo mitničarske hiše v Sp. Korenu (današnja Sednjakova hiša) kaže na to, da je tu stala mitnica že v 16. ali vsaj v 1. polovici 17. stoletja. Prav v zvezi s tem se je v Sp. Korenu razvil kajžarski zaselek. Strnjena kajžarska naselbina je zrasla vzdolž ceste Pod bregom, nasproti gruntnarskega dela vasi. Kajže in bajte so raztresene dalje proti severu in severozahodu prav do zgornje grape Krotnjeka, kjer je bila speljana prvotna smer tovarne poti. Domnevno so kajže v skrajnem severnem delu vasi nastale šele potem, ko so naredili novo cesto (ob koncu 18. stoletja), na kar opozarjajo ohranjene letnice na hišah. Arhivski vir iz sredine 18. stoletja nam daje zanimivo sliko o socialnem sestavu Korencev. Takrat je bilo Podkorenom 22 kmetov, 28 kajžarjev in 7 bajtarjev brez zemlje. Nad 2/3 kajžarjev z bajtarji si je iskalo zaslužka ob raznih obrteh in ob dninarstvu: (24)

tkalci:	2
tesarji:	2
kovači:	2
škafarji:	1
drvar:	1
oglar:	1
kolar:	1
mežnar:	1
trgovec z oljem:	1
dninarji:	13

V drugih vaseh se po istem viru dninarji posebej ne omenjajo, zato smemo domnevati, da se v tem primeru srečujemo z dninarji, ki so delali na cesti. Pomagali so vozarjem pri premagovanju strme gorca nad vasjo. Spomini na čase, ko so pomagali vozarjem s pripregami, žive še danes v ljudskem izročilu, ki se seveda nanaša na kasnejši čas — ob koncu 19. stoletja. Z dninami na cesti so se največ ukvarjali revnejši Korenci, saj kmetje niso

Slaba gorska pot čez Vrščič je stoletja povezovala Dolino s Trento. Cesto so začeli graditi šele med prvo svetovno vojno. Gradili so jo ruski ujetniki.

imeli časa. Pripregali so bodisi s svojo živino, tudi s kravami, ali pa so živali dobili pri kmetu, s katerim so si potlej zaslužek delili. Korenci pripovedujejo, da so bajtarji pomagali pri premagovanju poti tudi z lastno silo. V zvezi s pomembno vlogo Podkorena v času furmarstva je tudi dvoje kovačev, ki jih omenja vir. Še vedno so uvrščeni med kajzarje, s pripombo, da ima vsak od njiju eine Kaufrechte Hube. Očitno jima je posel dobro cvetel.

Ob strani vozarskih poti so si iskali kosa kruha tudi v drugih dolinskih vaseh. Podobno kot v Podkorenu se je tudi v Kranjski gori razvila strnjena kajžarska naselbina pod cesto, Pod bregom, posamezne kajže so raztresene tudi ob glavni vaški poti. Bolj strnjen kajžarski del vasi se je v Kranjski gori razvil tudi na Požarju. Nastajanje novih kajž in bajt je v 19. stoletju v Kranjski gori pogojeno tudi z velikimi borovškimi sejmi.

Po podatkih iz l. 1830 je bila socialna slika po posameznih dolinskih naseljih naslednja: (25)

Naselje	Cela kmetija				Skup. kmet.	Skup. kajžar.
	1/2 kmetija	1/3 kmetija	1/4 kmetija	Skup. kmet.		
Rateče	1	26	10	4	41	29
Podkoren	6	14	7	2	29	27
Gozd	7	4	1	4	16	8
Srednji vrh	3	4			7	3
Dovje					29	31
Mojstrana					5	60

Kajžam je bil povsod odmerjen najbolj pust vaški prostor. Korenske kajže Pod bregom se stiskajo v grapi hudourniškega Krotnjeka, na Dovjem so nanizane na ozkih pregibih v vaški Rebri v tesnem severnem in severozahodnem obrobju vasi. Prilaganje stavb lastnostim zemljišča v kajžarskih območjih posameznih naselij še posebno izstopa. Zemljiška parcelacija je tu tako gosta, da pripada kajžam in bajtam ob domu komaj krpa zemlje za gredo ali kakšno sadno drevo. Vendar je tudi v kajžarskih območjih vasi veljala določena načrtnost v oblikovanju vaškega prostora.

Domovi so nanizani tesno drug ob drugem, pogosto so prav prizidani drug k drugemu in ustvarjajo ozke ulice, ki se

odpirajo na glavno vaško komunikacijo. Gosto komunikacijsko omrežje je značilna prvina v tlorisni zasnovi vseh gruščastih vasi v Dolini.

Domovi s svojo obliko, s svojo prostorsko členitvijo soustvarjajo podobo naselja. Bolj ali manj skromni kajžarski domovi, ki združujejo pod skupno streho stanovanjske in gospodarske prostore, so s svojo širino obrnjeni na ulico, ki ima v številnih primerih še funkcijo kajžarskega dvorišča. Ulica je tako prizorišče opravil v okviru kajžarskega doma. Nasprotno so kmečki domovi oblikovani tako, da se vraščajo v vaški prostor kot samostojni organizmi. Kmečke hiše s svojimi reprezentativnimi fasadami soustvarjajo obliko glavne vaške ulice. Za hišami je večje ali manjše dvorišče — »dvor«. To je osrednji komunikacijski prostor, ki povezuje stanovanjski in gospodarski del doma, odpira se na glavno vaško pot in s tem v širši vaški prostor. V Dolini je bila še do nedavna razvita reja ovac. Vhode na dvorišča so zapirali z lesami in tako branili prehod drobnici. Nekatere premožnejše kmečke domove v Podkorenu krasijo zidani dvoriščni portali z volutnimi zaključki (npr. pri Sercu in pri Razingerju). V teh portalih se zrcalijo vplivi primorske arhitekture. V Dolino so jih prinesli furlanski zidarji. Domačini pripovedujejo, da so še pred prvo vojno obnavljali in zidali hiše po Dolini največ furlanski zidarji.

Večje ali manjše gospodarsko poslopje, odvisno od obsega kmetije, je potisnjeno za hišo — v zatišje vaškega prostora. »Hlevi« so ali povsem samostojne zgradbe (domovi v gruči) ali pa tvorijo s hišo eno stavbno telo (domovi v vogel ali domovi v ključu). Sestavni deli kmečkih domov so sadni vrtovi, ki segajo kot podaljški stavbnega zemljišča z dvoriščem v obrobje vasi. Tudi vrtovi so bili zavarovani pred uhajanjem živine, ki se je zbirala na dvorišču z lesami, kar srečujemo ponekod še danes. Posebno lepo sliko dajejo vrtovi v Podkorenu. V ozkih ograjenih pasovih so razvrščeni za kmečkimi domovi v zahodnem obrobju vasi. Strnjen niz lesenih ograj, ki imajo določeno gospodarsko funkcijo, saj branijo uhajanje živine, ki se pase v sadovnjaku, je hkrati drobna estetska prvina v zunanji podobi vasi. V Podkorenu in v Ratečah se vrtovi odpirajo na poljsko pot, ki povezuje domove s širšim gospodarskim prostorom. V nekaterih primerih je tudi v okviru gruntarskega dela vasi stavbna parcelacija tako gosta in svet tako neugoden, da so

sadni vrtovi urejeni ločeno od doma, v obrobju vasi (npr. na Dovjem).

Tlorisni razvoj vasi se je pred njenim stikom z industrializacijo podrejal stoletja stari zakonitostim, ki so bile zakoreninjene v agrarnem sistemu vaškega gospodarstva. Vsak košček zemlje je pomenil gospodarsko dobrino. Kjer so pridelovali živež, kjer so kosili seno in pasli živino, ni bilo prostora za nove stavbe. Prve delavske hiše so v Mojstrani zrastle že pred prvo svetovno vojno. Postavljali so jih delavci mojstranske Cementarne, ki je delovala od l. 1893 do 1935 (Miha str. 51, 53). Večina delavskih hiš je postavljenih v tesno obrobje mojstranske kajž. Tudi prevžitkarske hišice — »ancharice« so na Dovjem stale ob kmečkem domu ali pa na srenjskem svetu med kajžami in bajtami. Rateški kronist piše l. 1918, da se Ratečani držijo stare navade in da vsak, kdor zida novo hišo, sili tja, kjer je večja družčina. Dolga stoletja je vladalo ravnovesje med naselji in pokrajino. Uravnavali sta ga kmečka miselnost in na grudo navezana kmečka eksistenca. To ravnovesje se je začelo rušiti z vse bolj intenzivnim vključevanjem Doline v industrijo in turizem. Posebno še v obdobju po drugi vojni, ko je zemlja v sistemu vaškega gospodarstva izgubila svojo prvotno vrednost.

Po najnovejših statističnih podatkih živi danes samo od kmetijstva le majhen odstotek prebivalcev: Na Dovjem 8 %, V Gozdu 4 %, Kranjski gori 2 %, Mojstrani 4 %, Podkorenu 14 %, Ratečah 16 %, Planina pod Golico 8 %. (26)

Anka Novak

OPOMBE

- (1) M. Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, 1955, str. 59
- (2) A. Valič: Po zgodovinskih poteh v okolici Jesenic, Jeklo in ljudje, 1964
- (3) P. Blaznik: Freisinska županija Dovje, Zgodovinski časopis IX, 1955, str. 7, 9
- (4) I. Grafenauer: Celovski rokopis iz Rateč — Podružnica beljaške prafare Marije na Zilji, Razprave III, 1958, str. 13 in sledeče M. Kos: o. c., str. 193
- (5) P. Blaznik: o. c., str. 15, 16
- (6) M. Ancelj: Kronika vasi Dovjega in Mojstrane rokopis, 1970—72
- (7) I. Grafenauer: o. c., str. 12, 20, 22
- (8) L. Hauptmann: Razvoj družabnih razmer v radovljiskem kotu do krize XV. stoletja, Zgodovinski časopis 6—7, 1963, str. 280—281
- (9) Terezijanski kataster, sredina XVIII. stoletja, Arhiv Slovenije
- (10) A. Melik: Slovenija II, Slovenski alpski svet, 1954, str. 220
- (11) M. Kos: Creina mons — Krainberg — Kranjska gora, Geografski vestnik IV, 1928, str. 115—118
- (12) M. Natek: Podkoren — Prispevek h geografiji Zgornje Doline, Geografski zbornik XVIII, 1963, str. 296, 297
- (13) B. Jordan: Planine v Karavankah, Geografski vestnik XVIII, str. 49—104
- (14) P. Blaznik: o. c.
- (15) T. Logar: Dialektološke študije, Slavistična revija V do VII, 1954, str. 144—149
- (16) I. Grafenauer: o. c.
- (17) I. Sedej: Kmečko stavbarstvo na Gorenjskem od XVI. do konca XIX. stoletja, 1966, doktorska disertacija (v rokopisu)
- (18) I. Sedej: Kmečko stavbarstvo na Gorenjskem od XVI. do konca XIX. stoletja, 1966, doktorska disertacija (v rokopisu)
- (19) A. Melik: Slovenija I, 1963, str. 492—519
- (20) S. Ilašič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem 1950, str. 24, 27
- (21) J. Lavtižar: Rokopisna zgodovinska knjiga župnije Rateče, 1918
- (22) Potočnik: Vojvodinja koroška, 1910, str. 85
- (23) Originalno listino hrani Tehniški muzej na Jesenicah
- (24) Karta Reambulancnega katastra iz leta 1868, Arhiv Slovenije
- (25) P. Blaznik: o. c., str. 10
- (26) I. Sedej: o. c.
- (27) M. Zontar: Pota čez Ljubelj, Podkoren in Jezerski vrh do srede XVIII. stoletja, Snovanja 1970, št. 4
- (28) Terezijanski kataster, sredina XVIII. stoletja, Arhiv Slovenije
- (29) Cenilni aparati za kat. o. Rateče, Podkoren, Gozd, Dovje in P. Blaznik: o. c., str. 11
- (30) Popis prebivalstva 1971, Zavod za statistiko SR Slovenije

tudi danes kaj povedati. S svojimi človečanskimi mislimi se je dvignil v vsečasnost. Res da so njegove tožbe o tem, da Slovenec ne ljubi domovine »mater, vanj upajoče«, da »le tujcem sreče svit se v Kranji žari«, v glavnem stvar preteklosti, toda kdaj bodo do kraja odpravljeni vzroki za tožbe, kot jih je Prešeren izrazil v naslednjih verzih:

Sem zvedel, da vest čisto, dobro d'janje svet zanič'vati se je zagovoril, ...

ali:
modrost, pravičnost, učenost device
brez dot žal'vati videl sem samice,
ali:

da le petica da ime sloveče,
da človek toliko velja, kar plača?

Danes je naša družbena ureditev takšna, da že samo po sebi odpravlja vzroke za take tožbe in torej izpolnjuje Prešernovo človečansko oporoko, a tudi v tem sistemu je še dovolj lukenj, skozi katere prizadevo uhajamo v svet egoizma, bogatenja na račun drugih, denarne domišljavosti in nesocialnosti. Tudi danes je še mnogo ljudi, ki v brezglavem lovu za lastnim dobičkom teptajo Prešernova moralna načela, ki so vsak hip pripravljeni za dinar zamenjati »vest čisto, dobro d'janje; modrost, pravičnost, učenost« pa so jim le nepotrebni atributi do kariere.

In če že govorimo o tem, koliko so se Prešernove humanistične ideje do danes uresničile oziroma koliko se še niso uresničile, potem je treba omeniti tudi odnose med narodi, ki si jih je pesnik tako idealno zamislil. Ko bi njegov prijatelj Čop danes še živel in bi potoval po svetu, bi spet težko naletel na »bratoljubja oltarje« in spet bi se s »srcem obupnim« vrnil domov. Koliko je sosed sosedu že sosed in ne vrug? V tem se od Prešerna dalje ni dosti spremenilo, močno so se izpopolnila samo sredstva za uničevanje. Pesnik najbrž ni slutil, da se bo mednarodna politika razvila v to smer, zakaj kakor je bil nezadovoljen s svojim časom, tako je trdno veroval v prihodnjo srečo človeštva, ki naj bi bila osnovana na njegovem humanizmu. Toda zgradba svetovnega bratoljubja, ki so jo gradili največji možje zgodovine in ki ji je tudi Prešeren vgradil svoj kamen, je v nevarnosti, da se z enim telefonskim povlajem sesuje v prah. Civilizirani Epropejec je v nevarnosti, da postane žrtev svojih stehnaziranih možganov. Ali ni danes marsikdo, ki misli in čuti tako, kot je pred dobrim stoletjem mislil in čutil Prešeren, že blizu temu, da bi spričo živčne vojne in ob neprestanem rožljanju z orožjem vzkljnil: »Prijazna smrt, predolgo se ne mudi«? In koliko so do danes vsi narodi dočkali svoj dan? Še dvajseto stoletje je doživelo, da je en narod v imenu nekega abstraktnega razizma hotel iztrebiti drugega do zadnjega človeka. Najbrž zgodovina ne pozna primera, kot ga je na zgodovinski oder prinesel hitlerizem, da bi en narod v nekaj letih pobil šest milijonov pripadnikov drugega naroda. To se je dogajalo v času druge svetovne vojne, ko so ljudje pač neusmiljeno obračunavali drug z drugim. A še danes, ko pravimo, da živimo v miru, se vojne in množični pokoli

vrste iz dneva v dan. Spomnimo se samo na dogodke v Vietnamu, v Kambodži, v Čilu in na Bližnjem vzhodu. Prešeren si gotovo ni mogel predstavljati, da bo človek, ki mu je pesnik tako uspešno znal trkati na pamet in srce, v svojem uničevalnem besu tako napredoval in da si bo za ta uničevalni bes izmislil kaj tako perfidno zverinskega, kot so koncentracijska taborišča, ali da bo tako pomembna iznajdba, kot je odkritje jedrske energije, žugala svetu z vsesplošnim uničenjem, ali da bo v bistvu tako nepomembna stvar, kot je na primer barva kože, tudi v civilizirani dobi še zadosten razlog za zapostavljanje in celo mučenje, ali da bo v tako imenovanem svobodnem svetu tudi drugačno prepričanje še lahko prekršek, ki zasluži vsaj zapostavljanje, če ne še kaj hujšega.

Ko govorimo o Prešernu, navadno ugotavljamo, da pesnika v njegovem času niso dovolj upoštevali. Res ga niso. Toda ali ga dosti bolj upoštevalo danes? Naivno bi bilo seveda misliti, da bi Prešernove ideje vplivale na sodobno mednarodno politiko ali na miselnost modernega zemljana. Prvič zato, ker je bil sin maloštevilnega ljudstva, ki je vedno le bolj čakalo na udarce kot pa udarjalo, drugič pa zato, ker je do sedaj tihi mislec in humanist, pa naj je bil Nemeč, Rus, Francoz ali Anglež — ti narodi so namreč vedno bolj udarjali kot čakali — še vedno moral bežati pred oboroženim fanatikom. Upoštevalo ga danes predvsem toliko, kolikor so nam njemu podobni uspeli dopovedati, da je bil dober pesnik in napreden mislec. Premalo pa se vzorujemo po njem in premalo delujemo v tem smislu, kot je deloval on. To pa ne velja samo za nas kot vsakdanje ljudi, ki se sučemo v ozkem krogu vsakdanjih skrbi in nadlog, ampak velja tudi in predvsem za tiste, ki nas učijo in našo miselnost usmerjajo. Povedati hočem tole: Prešernova pesem je v svojem času pomenila neko politično silo, pesnik je z njo vrvel med ljudi glas, ki je — čisto preprosto povedano — govoril tudi o tem, kaj je med nami narobe. Prav to pa v našem sodobnem kulturnem življenju pogrešamo. Naša umetnost ni več nobena sila, ki bi politično in moralno močneje delovala, ki bi bila torej v družbenem smislu močneje angažirana. Naš današnji pesnik tava po labirintu svoje komplicirane notranjosti, teži za tem, da bi bil nerazumljiv in več ko moderen, domišljavo se skuša dvigniti nad vsakdanje občinstvo, ki ga je vedno manj, kolikor pa ga je ostalo, ne najde v tej umetnosti ne estetskega užitka in tudi miselno ne bogati. Morda je ta obsodba pavšalna in nekoliko pretirana, vendar moramo priznati, da nam je sodobna umetnost nekam ušla, pretrgala je krožnico našega življajškega sveta in se zdaj izgublja v meglenosti osebnega iskanja in oblikovne abstraktnosti. Nove pesniške zbirke rastejo kot gobe po dežju, a berejo jih v glavnem le strokovni izbranci. Množice pa hodijo mimo tega kulturnega dogajanja, se menijo o športnih rezultatih, o avtomobilih, o oblekah in novih cenah ter pasivno pričakujejo konec sveta, atomskega ali bolj naravnega. Umetnik je eno, navaden državljani drugo. Drug drugega sicer

spoštujeta, toda poznata se ne in tudi ne težita dosti za tem, da bi se spoznala. Kje je tista orfična moč umetnosti, ki je vanjo veroval Prešeren? Mi je pravzaprav ne pogrešamo več, ker smo se odvadili biti kulturni, naši »visoki« umetnosti pa bi se najbrž zdela smešna, ker bi bila preveč konkretna.

Majhen narod smo in v zgodovini smo se le redko močneje uveljavljali. Že Prešeren je zapisal, da od Sama dalje »le krvavi punt poznamo, boj Vitovca in ropanje Turčije.« Temu bi danes lahko dodali še tole: narodno-osvobodilni boj in samostojno pot v socializem. Res, v zadnjih petindvajsetih letih v mednarodni politični areni dokaj smelo nastopamo. Kako pa se uveljavljamo na kulturnem področju? Preveč paberujemo za tistim, kar se dogaja v zahodnoevropskem svetu, pa če je še tako neživiljenjsko in degenerirano. Tudi Prešeren se je pri zahodnoevropski književnosti učil modernih pesniških oblik, a v njih posodo je vendarle zlival čisto svoja spoznanja in, kar je glavno, njegove pesmi »iz srca svoje so kali pognale.« Dosegel je tako stopnjo umetnosti, da bi se bil mogel marsikateri zahodni Evropejec učiti pri njem. Danes naša umetnost ni toliko močna, da bi se ob nji mogla vzorovati kaka druga dežela, čeprav smo danes v svetu mnogo bolj znani, kot smo bili v Prešernovem času. Slovenci smo ponosni na svojo civilizacijo in kulturo, na druge južnoslovanske narode gledamo kot na zaostale orientale — to seveda bolj privatno kot javno — a vendar imajo ravno Bosanci svojega Nobelovega nagrajenca. Mi se ob vsej naši bogati literarni tradiciji in ob vsej množici sodobnih književnikov z njim ne moremo ponašati, pa čeprav se tako radi trkamo na prsi. Toda pomisliti je treba tole: epigonstvo in beg od stvarnosti še nikdar nista rodila velikih literarnih sadov. Ali se morda ravno pri Prešernu premalo učimo? Če pa že to ne, če se nam to zdi premalo moderno, pa naj bi vsaj v Prešernovem tednu, ki je naš kulturni teden, globlje razmišljali o teh vprašanjih.

Francoski kipar August Rodin je v svoji oporoki zapisal naslednje besede: »Vam, mladim ljudem, ki hočete biti častilci lepote, bom morda ustregel s temi vrsticami, v katerih sem zbral sad svojih dolgoletnih izkušenj: ljubite vdano mojstre, ki so živeli pred vami: Občudovanje je močan opoj za plemenite duhove.«

Če le kdo, je mojster, ki je živel pred nami, Prešeren. Ni treba, da bi ga suženjsko posnemali, a čimbolj se bomo oplajali ob njem, tem bolj zavzeto bomo v današnjem razklanem svetu iskali človečnost, resnico in lepoto.

Jože Šifrer

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Tone Pretnar, Niko Rupel, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).